

Bijlage I: Een koplopersplan van Caring Farmers en een voorlopersplan van Biohuis

Bijlage bij Verslag van de voorzitter van het convenanttraject dierwaardige veehouderij

Inhoud

1. Gezamenlijke inleiding Caring Farmers en Biohuis
2. “Voorwaarts mars naar een dierwaardige veehouderij” – plan van aanpak koplopers van Caring Farmers i.s.m. Dierenbescherming
3. “Dierwaardige veehouderij; Visie van en voorgestelde aanpak voor doorontwikkeling biologische sector” van Biohuis i.s.m. Bionext
4. Bijlage pluimvee bij plan van aanpak koplopers Caring Farmers
5. Bijlage varkens bij plan van aanpak koplopers Caring Farmers
6. Bijlage rundvee bij plan van aanpak koplopers Caring Farmers
7. Bijlage knelpunten, remmende wet- en regelgeving en financiering bij plan van aanpak koplopers Caring Farmers

Samenwerking met de Biologische Sector: Versnelling en versteviging van de “Dierwaardige Veehouderij”

INPUT VOOR HET CONVENANT DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ, ALS INSPIRATIE VOOR IEDEREEN – DOOR BIOHUIS EN CARING FARMERS

De gehele Nederlandse veehouderij dierwaardiger in 2040 is een grote opgave, maar eentje waar de Nederlandse maatschappij om vraagt en eentje die zowel Biohuis als ook Caring Farmers omarmen en waarin we een voorlopers- en koploperspositie willen behouden. Dat willen we omdat die rol bij ons past, omdat elke transitie koplopers nodig heeft en omdat we onze Nederlandse boeren die kans willen geven.

Biohuis en Caring Farmers presenteren hierbij een voorlopers- en een koplopersplan, welke gezamenlijk in uitvoering nodig zijn. Doel is om de Nederlandse markt in 2030 met 40% biologische afzet en 10% dierwaardig volgens de [zes leidende principes](#) van de Raad van Dieraangelegenheden en de daaruit volgende [vertaling](#) voor de huisvesting door de Raad van Experts te bedienen. Aan deze plannen hebben vele boeren, maar ook Bionext, het Louis Bolk Instituut en de Dierenbescherming de medewerking verleend. We gaan aan de slag met boeren, overheden en marktpartijen. Deze brief verwijst naar 2 documenten, zijnde “visie van en voorgestelde aanpak voor doorontwikkeling Biologische sector” vanuit het Biohuis en “Voorwaarts mars naar een dierwaardige veehouderij” vanuit Caring Farmers.

(Caring Farmers) Voorwaarts mars naar een dierwaardige veehouderij.

‘Vooruit met de geit met de koplopers’. Sommige boeren voldoen al aan alle normen van dierwaardigheid volgens de zes leidende principes van de Raad van Dieraangelegenheden en de daaruit volgende vertaling voor de huisvesting door de Raad van Experts. Deze veehouders zoeken hulp met opschalen en het wegnemen van hindernissen. Andere boeren staan te springen om aan deze normen te gaan voldoen, mits zij hulp krijgen uit de maatschappij. Met deze boeren willen wij verder pionieren op het vlak van huisvesting, nieuwe ketens, slacht en transport en zo de weg effenen voor het peloton. Het pionierswerk dat deze groep met gangbare, biologische, biodynamische en kleinschalige boeren doet op gebied van betere regelgeving, nieuwe ketens, onderzoek en kennisdeling, is onmisbaar voor de doorontwikkeling van de veehouderij binnen Nederland.

(Biohuis) visie van en voorgestelde aanpak voor doorontwikkeling Biologische sector.

Biologisch is nu feitelijk al de nieuwe mainstream in duurzame productie en heeft alles in zich om dat bestendig uit te bouwen. De Nederlandse overheid heeft haar transitiebeleid o.a. vertaald naar 15% biologisch areaal in 2030. Op dierenwelzijnsvlak is biologisch ook voorloper (o.a. ook getuige de koppeling aan het 3 sterren Beter Leven Keurmerk) met veel impact. Dat wil de sector wel blijven en dat betekent dat we ook op dit vlak willen door ontwikkelen. Een deel van deze sector produceert voor de internationale markt, waardoor het erg belangrijk is dat deze sector dierwaardigheid goed kan borgen binnen het internationale biologische en het Nederlandse EKO keurmerk. Door hun specifieke Europese en Nederlandse biologische wet en regelgeving, verdient deze sector een eigen positie binnen het convenant.

Bijlagen:

Bijlage 1: [Voorwaarts mars naar een dierwaardige veehouderij](#).

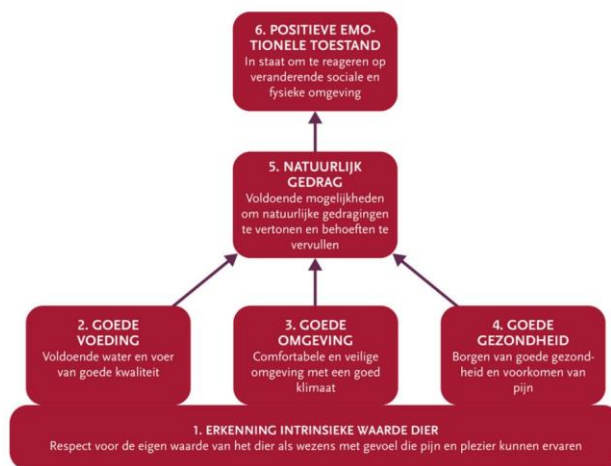
Bijlage 2: [Visie van voorgestelde aanpak van doorontwikkeling Biologische sector](#).

VOORWAARTS MARS NAAR EEN DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ

6 dec 2023

PLAN VAN AANPAK KOPLOPERS - CONVENANT DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ

In 1996 werden ingrepen bij dieren verboden, in 2002 beloofde een eerste kabinet om een transitie naar een meer natuurlijke veehouderij in te zetten. In 2021 werd de Vernieuwde Wet Dieren, ofwel het Amendement Vestering aangenomen. Dit Amendement zegt dat dieren hun natuurlijk gedrag mogen vertonen, en dat de huisvesting geen goede reden is om ingrepen nog langer toe te staan. Deze wet is vertaald door de Raad van Dieraangelegenheden in zes principes. In het regeerakkoord van het laatste kabinet Rutte is besloten om de wet om te zetten in een Convenant Dierwaardige Veehouderij. Binnen dit convenantsproces praten diersectoren al ruim een jaar met Dierenbescherming, markt en overheid over een plan van aanpak om in 2040 tot een dierwaardige veehouderij te komen.

Caring Farmers, een stichting met 350 aangesloten boeren van allerlei pluimage, is aangesloten bij dit proces omdat de uitvoering van de Wet Dieren 100% past binnen de doelstelling van de stichting: een natuurinclusieve kringlooplandbouw waar de biodiversiteit ieder jaar toeneemt, alle dieren buitenlopen en boeren hun klanten steeds beter kennen.

De gehele Nederlandse veehouderij dierwaardig in 2040 is een grote opgave, maar eentje waar de Nederlandse maatschappij voor heeft gekozen en eentje die we als Caring Farmers en Biohuis omarmen en waarin we een voorloperspositie willen innemen. Dat willen we omdat die rol bij ons past, omdat elke transitie voorlopers nodig heeft en omdat we onze eigen boeren die kans willen geven.

Het convenantsproces is opgeknipt in delen: eerst de huisvesting, daarna fokkerij, slacht en transport. Caring Farmers wil met al deze onderdelen aan de slag. Het Koplopersplan beoogt om in 2030 10% van de Nederlandse markt te bedienen met dierwaardige producten; dierwaardig volgens de [zes principes](#) van de Raad van Dieraangelegenheden én volgens de invulling daarvan zoals gesteld '[dierinhoudelijke toets](#)' van de wetenschappelijke raad die het convenantsproces ondersteunt.

Dit plan is mede tot stand gekomen met en wordt ondersteund door de Dierenbescherming, Louis Bolk Instituut, het Biodynamische keurmerk Demeter, Bionext en vele boeren.

Dit plan is aanvullend op en [werkt samen](#) met het plan van Biohuis/Bionext: '[Biologisch wordt mainstream](#)'. De biologische sector is bewezen en gecertificeerde koploper in het duurzaam produceren van voedsel. Waar de Caring Farmers samen met gangbare en biologische boeren wil pionieren en een versnelling inzetten, neemt Biohuis de belangrijke rol op zich om dierwaardigheid te borgen in het Nederlandse EKO en internationale biologische keurmerk.

DE VOORLOPERS ZIJN ER, LATEN WE GAAN LOPEN

In 2030 10% dierwaardig in de supermarkt

Een dierwaardige veehouderij, niet enkel een dierwaardige huisvesting, maar ook fokkerij, transport en slacht is een grote uitdaging. Maar als we als maatschappij in 2040 een 100% dierwaardige veehouderij willen, dan is het belangrijk om snel aan de slag te gaan, en samen met alle koplopers die willen het wiel te gaan uitvinden. En nog belangrijker: om dit uit de niche te halen zodat we een realistisch voorbeeld gaan vormen voor het peloton, en om voldoende draagvlak te gaan creëren onder burgers. Daarom willen we op weg naar een marktpercentage van 10% dierwaardig in 2030.

Dit betekent 10% van de zuivelconsumptie van boerderijen waar de kalveren bij de koe blijven en de dubbeldoelkoeien met hoorns grazen in kruidenrijke weilanden. 10% van alle eierverkoop komt van dubbeldoelkippen: kippenrassen waarvan de hennen eieren leggen en de haantjes en oude leghennen worden verkocht als vlees. 10% van de varkensvleesconsumptie komt van boerderijen waar alle varkens toegang hebben tot een modderpoel. Waar 10% van al het vlees, eieren, zuivel geproduceerd wordt met de allerbeste slachtmethoden, zo kort mogelijk transport en met een leven waarin het dier echt wat te beleven had.

Dit is een gigantische opgave om in zes jaar te bereiken, niet alleen voor de boer maar voor de hele maatschappij. Boeren gaan hun stallen verbouwen en hun bedrijfsvoering aanpassen, we schakelen om naar dubbeldoeldieren, transporten worden korter, slachterijen passen hun methodes aan, de supermarkt koopt anders in, de verwerkende industrie verwaardt het gehele dier en de consument gaat de eerlijke prijs betalen voor een beter stukje vlees, doosje eieren of liter melk.

En dat is nog niet alles: instanties leren primair naar het gedrag van het dier te kijken, net zoals de dierenarts, de agrarische opleiding, boer en erfbetreder. We gaan het dier weer zien als individu met een intrinsieke waarde en gaan zorgen dat deze een dierwaardig leven leidt.

Wat zijn koplopers?

Onder koplopers op het vlak van dierenwelzijn verstaan wij al die boeren die al op een eerder moment en op eigen initiatief besloten om hun dieren een beter leven te geven: ze sloten zich aan bij een keurmerk zoals Beter Leven 2 of 3 sterren, biologisch of biodynamisch en de vele kleinschalige buitenhouders (bv kipcaravanhouders, buitenvarkenshouders – te klein voor een keurmerk maar met oog voor het dier). Of het zijn gangbare boeren die zich onderscheiden op dierenwelzijnsvlak en zich om die reden aansloten bij Caring Farmers. Wat al deze boeren verbindt, is dat dierenwelzijn als cruciaal onderdeel zien van een volhoudbare veehouderij. Zij streven een kringloop na van dier, mest, bodem en gewas, met daaraan verbonden zaken als uitloop van de dieren, goed bodembeheer, biodiversiteit, een leefbaar platteland en planeet en afzet in hechte ketens. Deze boeren vinden elkaar onder andere in het [Groenboerenplan](#).

Uiteraard is elke boer die een koplopersfunctie wil gaan vervullen van harte welkom om aan te sluiten bij dit plan. Caring Farmers beperkt zich niet tot een keurmerk en verwelkomt alle boeren met dierwaardige ambities!

Wat is er nodig?

Koplopers en pioniers die de wetenschap willen volgen en dierwaardig willen worden of blijven, hebben volgens ons een vijftal zaken nodig:

1. stimulerende regelgeving
2. innovatiebudget
3. een plek in het schap en folder
4. een kennisagenda
5. voorlichting.

Zie hieronder korte samenvatting van deze vijf punten, en verder in 4 bijlagen voor meer informatie over remmende factoren in de regelgeving en welke verbeteringen we willen doorvoeren voor kippen, koeien en varkens.

1. Stimulerende regelgeving:

Naast een langetermijn visie en helder kaders, vragen we om passende regelgeving die de koplopers ondersteunt en alle ruimte biedt om te innoveren en extensiveren. De meeste regelgeving, administratie, vergunningstrajecten en kosten zijn nu ingericht op de gangbare veehouderij, om die binnen milieukaders te dwingen.

De natuurinclusieve veehouderij heeft andere regelgeving nodig dan de huidige: heldere ecologische kaders en basisprincipes. Koplopers zijn creatieve ondernemers die zullen floreren als hobbels worden weggenomen.

Creëer financiële prikkels, zoals subsidies en belastingvoordelen, voor boeren die al duurzaam werken en minder ecologische schade aanrichten. En help boeren die willen overstappen naar natuurinclusieve kringlooplandbouw of biologische landbouw en voor bedrijven die natuurinclusieve en/of biologische producten verwerken of verkopen.

Sturen op uitstoot per kilo, leidt tot intensivering. Sturing op uitstoot per hectare leidt tot extensivering. Beloon goed gedrag met financiële prikkels, zoals een omgekeerde waterbelasting als je positief bijdraagt aan biodiversiteit. Help mee starre keurmerken te versoepelen. Maak het financieel aantrekkelijk om bij de kopgroep te horen.

Prijsprikkels in de markt zijn de beste manier om de consument te sturen en mee te nemen richting dierwaardige consumptie. Geen Mercosur, geen kiloknallers, geen goedkope producten uit het buitenland, geen BTW op bio maar op suiker. Ook de (super)markt wordt financieel geprikkeld richting duurzaam, gezond en dierwaardig. Reclame maken voor vervuilende producten, wordt net als bij tabak verleden tijd.

2. Innovatiebudget voor onderzoek, uitproberen en bouwen aan nieuwe ketens

Een dierwaardige veehouderij houdt zoveel meer in dan dieren in de stallen meer ruimte geven en stoppen met ingrepen. Wij willen werken aan een dierwaardige fokkerij zonder ingrepen en meer genetische variëteit en robuustere dieren, nieuwe smakelijke producten van dubbeldoel dieren die via korte ketens hun weg vinden naar horeca, supermarkt en ziekenhuis.

Een landelijk netwerk van kleinschalige slachterijen is een onmisbare schakel in dierwaardige ketens met robuuste rassen. Deze sector heeft een [steun in de rug nodig](#). Daarnaast willen we innoveren met mobiele slachterijen en zelf-slachten om dierentransport te besparen. We willen nieuwe producten ontwikkelen, op de markt brengen en de kennis van de beste stalsystemen verspreiden. We willen

kennis delen, praktijkkennis wetenschappelijk laten bouwen en wetenschappelijke kennis in de praktijk brengen.

Wat daarvoor nodig is? Subsidies die out of the box projecten mogelijk maken, subsidies die ook kleinschaligere en biologische projecten ondersteunen. Financiële regelingen worden extra aantrekkelijk voor biologische, dierwaardige en kleinschalige bedrijven.

De topsector Agro & Food kent nu maar mondjesmaat subsidies toe aan onderzoek voor natuurinclusieve bedrijven. Oormerk minstens 25% van het budget van de Topsector Agro & Food ten behoeve van natuurinclusieve en dierwaardige bedrijven.

Tot nog toe ging het gros van het budget naar het bijtrekken van de achterblijvers, laten we dat omdraaien: het wordt lonend om koploper te zijn.

3. Markt

Een plek in het supermarktschap inclusief bijbehorende promotie. Nu zijn er al dierwaardige producten te vinden, denk aan Kipster of Kalverliefde. Steeds meer schapruimte wordt vrij gemaakt voor producten van vooruitstrevende koploperboeren. Klanten worden actief gewezen op de dierwaardige producten in het schap.

Dierwaardigheid wordt omarmd en draagvlak creëren we met zijn allen. Supermarkten, A-merken, Horeca werken samen met alle ketenpartijen aan 10% van de omzet dierwaardig op alle vlakken (huisvesting, fokkerij, slacht) in 2030. In alle communicatiekanalen wordt dit duidelijk.

De overheid stimuleert maatschappelijke instellingen om dierwaardige producten op te nemen in de bedrijfskantines – denk hierbij aan ziekenhuizen, zorginstellingen, scholen en natuurlijk overheidsgebouwen.

Ook in 2040 behouden koplopers die nóg verder willen gaan 10% van het schap.

4. Kennisdeling over de dierwaardige en natuurinclusieve veehouderij

Elke schakel in de keten moet voorgelicht worden over de dierwaardige en natuurinclusieve veehouderij: de GGD, NVWA, boer (inclusief koplopers), de veearts, de slachter en de retail.

Wat weten zij van het natuurlijke gedrag van het dier in een kudde? Hoe herkennen ze het geluid van een koe dat een stresssignaal afgeeft? Wat weten ze van het opfokken van haantjes, stiertjes? Hoe zetten we meer natuurlijke middelen in? Hoe geven we dier een life worth living en tegelijkertijd een toegevoegde waarde als beheerder van natuur, bodemverbeteraar of verwerker van gras of reststromen.

Laat onafhankelijke instanties, zoals bv Louis Bolk Instituut een Praktijkgids Dierwaardige Veehouderij maken. Het Louis Bolk instituut stelt zich beschikbaar als monitorende partij en ontwikkelaar van kennismateriaal voor koplopers, waarbij de volgende onderzoeken in de praktijk gids(en) zouden terugkomen zoals:

1. Het ontwikkelen van een app omtrent dierentaal. In navolging van [koeientaal](#) is ook varkenstaal en kippentaal belangrijk.
2. Nulmetingen over de huidige stand van zaken onder koplopers: hoe is het huidige dierenwelzijnsniveau.
3. Gidsen ontwikkelen omtrent de volgende thema's: (1) opgroeiomstandigheden, hoe deze dierwaardig zijn en optimaal afgestemd op het latere leveren (zoals bijvoorbeeld kalf-bij-koe), (2) Dilemma's in de rundveehouderij (bv. Welke dubbeldoelrassen zijn beter, en kan met beter duurmelken i.p.v. jaarlijks een kalf krijgen), (3) afwegingen onderzoeken naar win-win

oplossen, en zo zorgen dat dierwaardig altijd samen gaat met andere doelen omtrent, natuur, water en klimaat.

Ook stelt het Louis Bolk voor om reeds opgedane kennis en gidsen opnieuw beschikbaar te maken voor de koplopersgroep.

Verder is het nodig dat ook de WUR zich gaat focussen op de transitie naar een integraal dierwaardige en duurzame veehouderij. Het agrarisch onderwijs integreert dierenwelzijn in alle vakken, de agrarische opleiding voor biodynamische landbouw, de Warmonderhof, kan daarbij helpen.

5. Voorlichting over dierwaardigheid in natuurinclusieve veehouderij.

We - overheid, markt, boer, school en keten- gaan de burger en de consument voorlichten over de voorgenomen plannen: Nederland kiest Dierwaardig, wat is dierwaardigheid, hoe intelligent zijn dieren, waar kun je dierwaardige(re) producten kopen.

Het is nodig dat de overheid een flink budget voor uit trekt (minimaal 15 miljoen de komende 5 jaar), dat zij ofwel zelf uitgeven aan een grote campagne, ofwel in een fonds stoppen waar Dierenbescherming, Caring Farmers, Bionext en andere partijen aanspraak op kunnen maken. Of maak reclamebudget beschikbaar als onderdeel van subsidietrajecten bij het opzetten van nieuwe dierwaardige ketens en producten.

De overheid maakt ook heldere afspraken over het voorlichtings/communicatie en reclamebeleid van supermarkten: niet kiloknallen maar de consument wijzen op de duurzame en dierwaardige opties in het schap.

Bijlagen:

- 1) Bijlage 1 - [Plan van Aanpak kippen](#)
- 2) Bijlage 2 - [Plan van Aanpak varkens](#)
- 3) Bijlage 3 - [Plan van Aanpak koeien](#)
- 4) Bijlage 4 - [Regelgeving en andere remmende factoren voor de transitie](#)
- 5) Bijlage 5 - [Samenwerking/samenhang met Biohuis/Bionext](#)
- 6) Bijlage 6 - [Plan Biohuis: biologisch wordt het nieuwe mainstream](#)

Dit plan draagt de volledige ondersteuning en is mede tot stand gekomen met de Dierenbescherming.

Onderwerp: Dierwaardige veehouderij; Visie van en voorgestelde aanpak voor doorontwikkeling biologische sector

Datum: 27 november 2023

Door: Biohuis i.s.m. Bionext

Biologisch wordt main stream.

De biologische sector is voorloper in het duurzaam produceren van voedsel en wil hiermee van 3 naar 15% in 6 jaar tijd. Op dierenwelzijnsvlak zijn zij ook voorloper en willen dat blijven. Een deel van deze sector produceert voor de export, waardoor het erg belangrijk is dat deze sector dierwaardigheid goed kan borgen en certificeren binnen het internationale biologische of het Nederlandse EKO keurmerk

Biologische landbouw en dierenwelzijn

Biologische landbouwpraktijken zijn gebaseerd op de vier basis principes van biologische landbouw: Zorg, Ecologie, Gezondheid, en Eerlijkheid (ZEGE). Vergelijkbaar met de [Sustainable Development Goals](#) van de Verenigde Naties, zijn deze basis principes vastgelegd in internationale afspraken onder [IFOAM Organics](#).

De Europese biologische verordening (vastgesteld door alle lidstaten van de EC) stelt concrete regels waaraan landbouwpraktijken in de EU zich moeten houden om als biologisch te mogen worden gekwalificeerd. De biologische verordening bevat alleen elementen die bovenwettelijk zijn t.a.v. algemeen geldende EU en nationale wetgeving en fungeert derhalve als een top-up op algemeen geldende wetgeving (zie ook figuur pagina 2).

Dierenwelzijn is een belangrijke fundamenteel van biologische landbouw als onderdeel van het Zorg principe. De biologische verordening bevat talrijke regels voor welzijn en gezondheid van landbouwhuisdieren. Deze zijn er op gericht om de integriteit van dieren zoveel mogelijk te respecteren. Boeren moeten huisvestingsystemen hanteren en soorten en rassen selecteren die geen lichamelijke ingrepen vereisen. Uitzonderingen kunnen alleen worden toegestaan als het lijden tot een minimum kan worden beperkt. Lichamelijke ingrepen mogen alleen worden uitgevoerd om redenen van veiligheid, verlichting van lijden en de gezondheid en het welzijn van de dieren. Vanwege de hiervoor genoemde uitgangspunten, de internationale erkenning en de doorontwikkeling van de biologische verordening gedurende enkele decennia, mag deze, voor dit moment, beschouwd worden als een uitgekristalliseerde 'best practice' voor dierenwelzijn in de landbouwpraktijk. Dat neemt niet weg dat we continu op zoek moeten blijven naar verdere verbeteringen in balans met de andere biologische uitgangspunten zoals ecologie en gezondheid.

Level playing field

Een belangrijk zorgpunt in de transitie naar duurzame landbouw is het gelijke speelveld voor ondernemers in de internationale markt. Dat geldt ook voor biologische landbouw, want biologisch is een open internationale markt. Ieder bedrijf dat de biologische verordening naleeft en zich daar op laat certificeren kan toetreden tot deze markt.

Een belangrijk pluspunt voor biologisch is dat de duurzaamheidsafspraken in de biologische verordening internationaal gelijk zijn voor alle landen van de EU en dat er equivalentie afspraken zijn met heel veel 'derde landen', waardoor biologische producten vanuit Nederland niet alleen in de EU, maar ook wereldwijd toegevoegde waarde hebben. Dat geldt ook andersom.

Onafhankelijke borging

Op de naleving van de productieregels wordt toegezien door onafhankelijke controle organisaties. In Nederland gebeurt dat door Skal. Dit is een belangrijke factor voor het vertrouwen van de consument.

Het convenant dierwaardige veehouderij

Middels het convenant dierwaardige veehouderij wordt de ontwikkeling naar een beter dierenwelzijn in de landbouwpraktijk nagestreefd langs de lijn van de Zienswijze Dierwaardige Veehouderij, zoals opgesteld door de RDA.

De biologische sector juicht dat van harte toe en wil dit ook aangrijpen om een verdere verbetering van het dierenwelzijn in de biologische veehouderij te bewerkstelligen.

LNV heeft een proces ingericht om met de stakeholders te komen tot een convenant over Dierwaardige veehouderij. De georganiseerde biologische sector neemt op twee manieren deel in dit proces. Er is een directe of indirecte betrokkenheid bij de verschillende sectortafels waar de basis moet worden gelegd voor een 'basis'convenant. En we zijn onderdeel van de 'groen boeren plan' coalitie die onder leiding van Caring Farmers een Koploper Plan van aanpak ontwikkelt voor een extra versnelling.

Verreweg de meeste verbeterpunten waar in het basisconvenant over wordt gesproken, zijn in de biologische veehouderij al in ruime mate geïmplementeerd.

De positie van biologisch in de koplopergroep

Zoals hiervoor aangegeven, is de georganiseerde biologische sector via Biohuis gesprekspartner bij de opstelling van het Koploper Plan van aanpak. De biologische sector onderschrijft de idealen die in dit plan zijn beschreven en kunnen hier evenals en gezamenlijk met de gangbare collega's hun bedrijfssysteemontwikkeling binnen dit plan versnellen, zonder afbreuk te doen aan de nieuwe mainstream biologisch, maar deze wel op een hogere ambitieagenda te krijgen. Onder andere door haar verbondenheid aan de EU wet en regelgeving (biologische verordening) moet de biologische sector op een aantal onderdelen een deels andere/eigen koers en tijdlijn nemen.

Het plan van aanpak, zoals het er nu ligt, is in onze ogen met name gericht op bedrijven die produceren in een niche, veelal met een eigen afzetmarkt in de korte keten. Vanwege die eigen afzetmarkt met minder concurrentie is het voor deze bedrijven relatief makkelijker om eigen initiatieven door te ontwikkelen. We onderschrijven het belang van deze groep als frontrunners, omdat dit op redelijke praktijkschaal kan laten zien waar mogelijkheden liggen voor doorontwikkeling op dierenwelzijn. Daarbij kunnen ze ook een rol spelen om de markt kennis te laten maken / rijp te maken voor het opnemen van verbeteringen die van toegevoegde waarde zijn. Dit kan ook inspiratie bieden voor de door-ontwikkeling van biologisch.

De grote groep van biologische boeren die geen eigen afzetmarkt hebben, moeten veelal opereren in een (internationale) markt van volledige mededinging. Als georganiseerde biologische sector hebben we rekening te houden met deze groep.

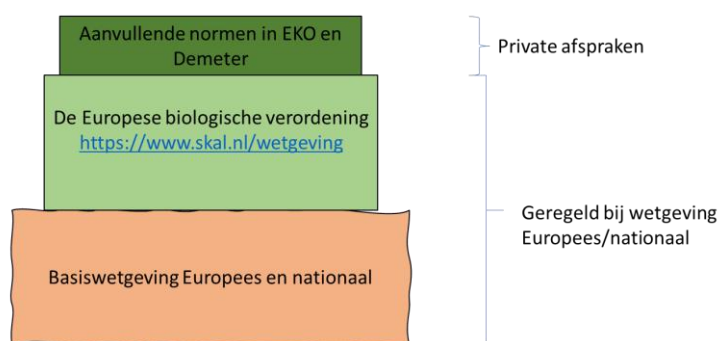
Dit doet niets af aan onze ambitie, want een goed dierenwelzijn is een belangrijke pijler voor de biologische landbouw en een belangrijk aankoopmotief voor de biologische consument. Maar het betekent dat we in ons plan van aanpak rekening moeten houden met de concurrentie positie van veel van onze biologische veehouders.

Dit betekent dat we onze (biologische) koplopers vooral willen stimuleren om verdere stappen te zetten en niet in het opstellen van extra regels die koplopers juist klem kunnen zetten. Eventuele aanvullende eisen t.a.v. dierenwelzijn voor biologisch moeten worden bepleit binnen de EU omdat de biologische regels worden vastgesteld door de EC.

Hiernaast hebben we met EKO en Demeter private biologische keurmerken waarvoor aanvullende regels gelden boven op de biologische verordening. Binnen deze keurmerken is het wel mogelijk om aanvullende eisen te stellen t.a.v. dierenwelzijn, voor zover die kunnen bijdragen aan de toegevoegde waarde van deze keurmerken in de markt.

De stapeling van wetgeving en private afspraken m.b.t. biologische landbouw ziet er als volgt uit:

Stapelung van afspraken over biologische landbouw

Biologisch is een Systeemaanpak

Zoals hiervoor aangegeven, streeft biologische landbouw naar een gezonde balans tussen Zorg, Ecologie, Gezondheid, en Eerlijkheid. Hierin komen ook andere duurzaamheidsthema's tot expressie (bv. klimaatopgave, biodiversiteit, humane gezondheid en inpasbaarheid leefomgeving). De toegevoegde waarde van verbeteringen t.a.v. dierenwelzijn zal derhalve altijd afgewogen moeten worden tegen de impact die dat heeft op de andere thema's, hoe moeilijk zo'n afweging ook is. De kracht van de biologische systeem aanpak is dat ze hierin altijd streeft naar een goede balans met zoveel mogelijk win-win effecten

Dierinhoudelijke toets Dierwaardige Veehouderij

Een speciaal ingestelde onderzoeksgroep heeft, in opdracht van de hoofdtafel van het convenant, in augustus 2023 een dierinhoudelijke toets opgesteld. Hierin heeft zij de zes principes uit de Zienswijze Dierwaardige Veehouderij van de RDA vertaald naar concrete eigenschappen van houderijsystemen voor de belangrijkste landbouwhuisdiersoorten. Hoewel we het als een beperking ervaren dat er in deze fase alleen gekeken is naar het houderijsysteem (en niet naar aspecten van management), is deze toets een belangrijke spiegel voor de biologische veehouderij. Het geeft ons inzicht op welke onderdelen de biologische veehouderij (wat betreft houderijsysteem) nog zou moeten verbeteren om meer in lijn te komen met de zes principes van Dierwaardige Veehouderij. In de keurmerktoets die dezelfde onderzoeksgroep heeft opgesteld, zijn de overeenkomsten en tekortkomingen van o.a.

biologisch geschetst t.o.v. beschreven houderij eigenschappen. Hoewel we constateren dat deze inhoudelijk nog niet adequaat of volledig is¹, kan dit wel een mooi vertrekpunt vormen.

Ons plan van aanpak

Voortbouwend op de hiervoor beschreven dierinhoudelijke toets en de keurmerktoets voor biologisch, gaan we per biologische sector:

1. Een nadere analyse maken van overeenkomsten en tekortkomingen van biologische veehouderij t.o.v. de Zienswijze Dierwaardige Veehouderij
2. De biologische sector neemt vervolgens zelf stelling inzake haar ambitie op deze verbeterpunten, waarbij ook een afweging tegen andere duurzaamheidsthema's zal plaatsvinden. Uitgangspunt is dat de biologische sector zich wil blijven door ontwikkelen, en ook onderscheidend wil blijven t.o.v. gangbaar en andere concepten. Dat betekent dat we ook moet durven kijken vanuit de perceptie van de burger/consument.

De ambities kunnen op verschillende niveaus worden geformuleerd:

- a. Ambitie om experimenteerruimte te creëren voor biologische veehouders voor extra verbeterstappen t.a.v. dierenwelzijn, zonder dit op voorhand te vertalen naar regels. Hierbij kan het ook van belang zijn om in ingekaderde pilots te kunnen experimenteren buiten bestaande regels². Binnen het convenant is sprake van een onafhankelijke toetsingscommissie die in dergelijke gevallen de relevantie en potentie van een experiment toetst.
 - b. Ambitie voor doorontwikkeling in de Europese biologische verordening
 - c. Ambitie voor doorontwikkeling onder Aanvullende normen/EKO keurmerk of Demeter
3. Op de verbeterpunten wordt een analyse uitgevoerd van wat de reden is dat de verbetering nog niet is doorgevoerd / wat de belangrijkste belemmeringen zijn om verbeteringen op deze punten door te voeren. Dit zijn dan de haakjes waar we een door-ontwikkelagenda aan kunnen ophangen. Dat kunnen deels kennis/onderzoeksvragen zijn, maar kan ook uit iets anders bestaan.
 4. Afhankelijk van de vastgestelde punten, wordt door en voor de biologische sector een door-ontwikkelprogramma opgesteld. Dit door-ontwikkelprogramma zal specifieke ontwikkelpunten bevatten voor de afzonderlijke deelsectoren. Daarnaast is het belangrijk dat het een collectief gedragen programma is, omdat biologische bedrijven, ook al zijn ze gespecialiseerd, altijd onderdeel zijn van het biologische landbouwsysteem met een onderlinge samenhang tussen de sectoren.

¹ Het lijkt er op dat de biologische voorwaarden voor melkvee die in het document zijn opgenomen (blz 52/53) en waaraan wordt gerefereerd in de toets, nog afkomstig zijn van de oude biologische verordening. De actuele normen zijn te vinden op de SKAL website: <https://www.skal.nl/certificeren/veehouderij>
Voorbeelden: In de toets staat dat er geen eisen zijn voor een ziekenboek, die is er nu wel, Er staat dat een eis ontbreekt op percentage ruwvoer, die is er nu wel, er staat dat kalveren tijdens de zoogperiode in een iglo mogen worden gehouden, dat is niet meer. Er is inmiddels een verbod op het onthoornen van vee, ontheffing is op individuele basis mogelijk.

Aanvullend op de wettelijke normen zoals vastgelegd in de biologische verordening, zijn voor biologisch melkvee [Aanvullende Normen](#) van toepassing (bovenwettelijke eisen, privaat gecertificeerd). Biologisch melkvee moet verder ook voldoen aan de regels van [Duurzame Zuivelketen](#).

² Bestaande regelgeving is in een aantal gevallen opgehangen aan reguliere landbouw praktijken. Een voorbeeld is de RAV lijst met te hanteren bedrijfssystemen om te voldoen aan emissie plafonds. Biologische landbouw als systeem heeft hierin geen erkenning, terwijl een aantal regels voor biologische huisvesting elementen bevatten die fundamenteel zijn voor verminderde emissie.

Gezamenlijke aanpak met ketenpartijen en dienstverlenende bedrijven

De primaire sector, verenigd in Biohuis, wil het initiatief houden voor dit plan van aanpak. Ketenpartijen en dienstverlenende bedrijven dienen vanzelfsprekend hierbij te worden betrokken. Hun commitment is cruciaal om door te kunnen pakken.

Commitment van de Nederlandse overheid

De Europese commissie heeft naar aanleiding van de 'Green deal' een Farm-to-Fork strategie opgesteld met een forse ambitie voor vergroting van het biologisch landbouwareaal in 2030. De Nederlandse overheid heeft naar aanleiding daarvan een *Actieplan - Groei van biologische productie en consumptie*³ opgesteld waarin naast een groeiambitie ook een ambitie voor doorontwikkeling is geformuleerd⁴. Een aantal provincies heeft dit ook al doorvertaald naar provinciaal beleid. Een doorontwikkeling van biologisch op dierenwelzijn (in samenhang met de andere thema's) is dus ook in lijn met het overheidsbeleid. Een duidelijk commitment van het ministerie van LNV met dit plan van aanpak en een faciliterende rol zijn van belang om dit plan van aanpak uit te kunnen voeren.

Greenpaper 'Biologisch en dierenwelzijn'

Bionext heeft een aantal 'Greenpapers' gepubliceerd waarin de betekenis van Bio in begrijpelijke taal wordt beschreven t.a.v. verschillende thema's. Via <https://bionext.nl/thema-s/dierenwelzijn/> kan de Greenpaper 'Biologisch en dierenwelzijn' worden gedownload.

³ <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-6277f4410e0fc069da7de8ae8d2d8dae55b632b4/pdf>

⁴ Paragraaf 3.5: Onderscheidend blijven op duurzaamheid

Bijlage Plumvee

bij het Plan van Aanpak Koplopers richting een Dierwaardige Veehouderij

06-12-2023

De koplopers, de boeren van de toekomst, omarmen het document van de expertgroep en willen aan alle voorwaarden gaan voldoen. Daar zijn we nu nog niet, en we pleiten ook voor een veel heldere uitleg en een koppeling met andere opgaven voor vogelgriep, klimaat, milieu en waterkwaliteit. Maar we willen wel aan de slag, en met zo'n vaart dat de koplopers groep in 2030 10% van de Nederlandse markt voorziet van dierwaardig geproduceerde dierlijke eiwitten.

Caring Farmers gaat uit van dubbeldoeldieren, een pluimveehouderij zonder 'vleeskuikens': we houden kippen voor de eieren en verwaarden de haantjes als vlees. Alle dieren groeien op het bedrijf op tot het moment dat ze naar de slacht moeten. Onderstaande tabel is een voortvloeiende en samenvoeging van de tabellen voor legkippen en vleeskippen die door deze sectoren samen met de Dierenbescherming is gemaakt.

Alle koplopers en pioniers lopen tegen wetgeving op. Dat is omdat ze vaak zich niet in een kolom laten vangen maar een horizontale blik hebben en tegelijkertijd rekening houden met klimaat, dier én milieu. In dit stuk ligt de focus vooral op kleinschalige bedrijven, omdat deze vaak in alle regelgeving en beleid worden genegeerd. Het is juist in de kleinschalige houderij mogelijk om dieren dierwaardig te houden; die gericht is op een hoog dierenwelzijn met nadruk op de intrinsieke waarde van het dier en de mogelijkheid op het uitvoeren van natuurlijk gedrag. Maar ook grootschaligere bedrijven kunnen dierwaardig worden, en ook die koplopers verdienen een steun in de rug.

Wetgeving en beleid zouden hier ruimte moeten bieden om bestaande koplopers te ondersteunen en de koplopersgroep te laten groeien met in acht neming de voedselveiligheid en volksgezondheid.

De huidige wet en regelgeving inclusief alle verplichtingen, die uitvoerende organisaties zoals het NVWA en RVO kleinschalige pluimveehouders opleggen, sturen niet richting een duurzame, gezonde en dierwaardige pluimveehouderij maar staan de groei van de koplopers juist in de weg.

Een aantal voorbeelden van wet- en regelgeving die zal moeten veranderen, op een rij:

- Ophokplicht voor de kleinschalige houderij zoals nu gehandhaafd heeft veel nadelen voor het dierenwelzijn en nog niet bewezen voordelen boven de afschermplicht zoals die geldt voor hobby-kippen. Kleine extensief gehouden koppels spelen epidemiologisch een andere rol tijdens uitbraken dan de intensieve stallen. Dit is wetenschappelijk aangetoond tijdens de HPAI epidemie in 2003 (Bavinck et al., 2009 The role of backyard poultry flocks in the epidemic of highly pathogenic avian influenza virus (H7N7) in the Netherlands in 2003). We zoeken naar een integrale aanpak voor vogelgriep waarbij rekening wordt gehouden met het welzijn van wilde en gehouden vogels.

- Het feit dat er geen onderscheid is tussen de intensieve grote houderijen en de kleinschalige houderijen m.b.t. de HPAI verspreidingsbeperkende maatregelen tijdens een uitbraak heeft vergaande gevolgen met name voor de kleinschalige houderij. Zo kunnen eieren alleen maar getransporteerd door aangewezen transporteurs naar aangewezen pakstations. Hier zijn de kleinschalige houderijen geen onderdeel van en vallen daardoor buiten de boot als het gaat om de verwaarding van eieren.
- Grens van 250 dieren is arbitrair en werkt tegen de ontwikkeling van dubbeldoelkippen waar de hanen ook een dierwaardig bestaan hebben.
- Regels voor transport en slacht zijn zo rigide dat het nagenoeg onmogelijk is om kleine koppels te laten slachten. Mobiele slachterijen voor kleine koppels zouden juist moeten worden ondersteund omdat het transport en dierenleed verminderd. Graag werken we gezamenlijk aan verbetering ondersteund door subsidie en regelgeving.
- Kleinschalig houden van kippen en varkens binnen 1 klein gemengd bedrijf heeft niet dezelfde epidemiologie als intensief gehouden dieren. Infectie is altijd een samenspel tussen besmettingsdruk en vatbaarheid. Kleine aantallen extensief gehouden dieren die ook nog eens lagere productie leveren en daardoor minder vatbaar zijn voor opportunistische infecties mogen niet 1-op-1 worden vergeleken als gaat over wettelijke regelgeving ter vermindering van het risico op het ontstaan van pathogene zoönotische influenza.
- Pluimvee kan een belangrijke rol spelen bij de bemesting van akker- en tuinbouwbedrijven. De regelgeving zou dit moeten stimuleren in het kader van kringlooplandbouw en biodiversiteit.

Caring Farmers gaat dus graag in gesprek met LNV over bovenstaande hobbels in de regelgeving voor de kleinschalige pluimveehouderij, en bespreken graag [het plan dat wij al in 2021 naar LNV stuurden](#):

Onderstaande tabel geeft aan in hoeverre de kleinschaligere en/of biologische pluimveestallen al op weg zijn naar dierwaardigheid. De linkerkolom is gemaakt door de dierenbescherming en behelst delen van de legkippen en delen van vleeskippen. Caring Farmers gaat uit van dubbeldoelkippen en heeft een samenstelling gemaakt.

In 2030 streven wij ernaar om met een groep koplopers aan alle voorwaarden te voldoen zodat deze houders gezamenlijk 10% van de markt van eieren en pluimveevlees kunnen bedienen.

Dat betekent dat we behalve in de regelgeving, ook al snel stappen gemaakt moeten worden door supermarkten en andere ketenpartijen: introductie en promotie van hanenvlees, vierkantsverwaarding en de introductie van 'dierwaardige' eieren. Zie voor meer informatie het Plan van Aanpak koplopers en de bijlage Regelgeving.

Graag gaan wij aan de slag.

Eigenschappen	Toelichting	Al gerealiseerd, zo niet wanneer?
Een huisvestingsconcept waarin dieren de keuze en ruimte hebben om soorteigen gedrag uit te voeren	Een goede omgeving (geen kooisysteem) is belangrijk (principe 3). Ruimte per dier is nu vaak te beperkt voor het tegemoetkomen aan gedragsbehoeften, om te voldoen aan principe 5. Ook kan er verstoring optreden van rustende dieren door actieve dieren door de beperkte ruimte. Er moet voldoende leefruimte zijn (in stal, overdekte uitloop en buiten) om te eten, te	Welke boeren zijn hier al en welke stappen hebben ze nog te gaan: Biologisch: Nog niet. Bij bio is alleen de bezetting lager (6 hen/m ²). In de biosector wordt hier wel aan gewerkt m.b.t. <i>EU verordening EU 2020/464, Artikel 26</i> , echter, daarin staat niet dat een veranda/wintertuin verplicht is. Wij denken dat dit

	<p>drinken (onbeperkt), te rusten (op geschikte zitstokken of rustplatforms) of juist actief gedrag te vertonen (scharrelen, stofbaden, exploreren, nestgedrag, ei leggen). Voor scharrelen en exploreren is een stimulerende omgeving met omgevingsverrijking van belang. Deze voorzieningen moeten altijd beschikbaar zijn.</p> <p>Het type ondergrond is hierbij cruciaal; want buiten kunnen dieren zelf insecten pikken. Keuzevrijheid voor het individuele dier en voldoende afwisseling in de omgeving spelen hierin een belangrijke rol. Bij binnenhuisvesting dient het strooisel op de vloer droog en rul te zijn en van goede kwaliteit en geschikt voor scharrel- en stofbadgedrag, er is frisse lucht (o.a. een lage ammoniakconcentratie in de stallucht) Opfokhennen en volwassen leghennen hebben een sterke behoefte om scharrelgedrag te vertonen (krabben en pikken in het strooisel en naar de omgeving). Door te voorzien in deze behoefte door goed strooisel en geschikte omgevingsverrijking (bijvoorbeeld luzernebaaltjes, hooi- of stobalen, pikblokken) kan verenpikken en kannibalisme worden voorkomen. Sluit aan bij principe 5.</p>	<p>omwille van langdurige ophokplicht wel zo moeten zijn.</p> <p>Kipcaravans en andere concepten. Nog niet gerealiseerd à met name tijdens ophokplicht (waar we tevens voor pleiten dat dit een afschermplicht moet worden) is de ruimte van een mobiele kar te klein. Een permanente overdekte uitloopmogelijkheid in geval van ophokplicht zou per direct moeten worden gerealiseerd. Verder zou het aankleden van deze overdekte ruimte met springobjecten en pikobjecten de norm moeten zijn. Daarnaast: alle hennen moeten stofbad kunnen nemen, ook de hennen die niet naar beneden/buiten durven te gaan. (zie onderdeel strooisel)</p> <p>BLK***à nog niet. Er is binnen BLK*** geen eis aan verrijking anders dan de luzerne/pikblokken/strooien. Hier zou meer verrijking zoals springtafels in overdekte uitloop, bomen/natuurlijke begroeiing in buitenuitloop.</p>
<p>Geschikt strooisel</p>	<p>De strooiselkwaliteit is nu vaak onvoldoende, zeker bij vleeskuikens aan het einde van de mestperiode. Er is een duidelijk verband tussen slechte strooiselkwaliteit, slecht stalklimaat en verminderd dierenwelzijn (meer voetzool laesies, hogere sterfte; [16]. Geschikt strooisel is daarom noodzakelijk. Sluit aan bij principe 4 en 5. Strooisel op de</p>	<p>De meeste boeren voldoen hier nu nog niet aan. Bij veel oude stallen, ook biologisch en biodynamisch, kan slechte isolatie er voor zorgen dat er een aantal maanden per jaar geen droog strooisel is. Bij kipcaravans is er speciale aandacht nodig voor de indeling binnen de kar: niet alle hennen gaan naar buiten, en krijgen zo niet de kans om</p>

	<p>vloer is droog en rul en van goede kwaliteit en geschikt voor scharrel- en stofbadgedrag, en er is frisse lucht (o.a. een lage ammoniakconcentratie in de stallucht)</p>	<p>te stofbaden omdat er veelal alleen roosters zijn.</p> <p>Zeker in het geval van vleeskuiken is nat strooisel gerelateerd aan voetzool laesies. Bij leghennen is dat verband minder eenduidig.</p>
<p>Geen amputatie van lichaamsdelen van het dier; van deel van de achterste teen, inknippen van tenen of verwijderen van kammen</p>	<p>Amputatie van de achterste teen is een aantasting van de integriteit van het dier. Eenzelfde geldt voor het inknippen van tenen of het verwijderen van kammen. Dat niet meer doen sluit aan bij principe 1. Vanaf 30 juni 2025 zijn deze ingrepen niet meer toegestaan in Nederland.</p>	
<p>Geen voer- en waterbeperking</p>	<p>Voerbeperking bij vleeskuikenouderdieren blijft een belangrijk welzijnsprobleem en sluit niet aan bij principe 2, omdat het leidt tot gevoelens van honger bij de ouderdieren.</p> <p>Voerbeperking past niet in een dierwaardige veehouderij. Ouderdieren zouden standaard minimaal tweemaal per dag gevoerd moeten worden en onbeperkt toegang moeten hebben tot water tijdens de lichtperiode. Er zijn maatregelen mogelijk op gebied van kwalitatieve voerbeperking (verdunding, andere wijze van aanbieden), maar deze lijken maar beperkt succesvol te zijn. Meest veelbelovend lijkt het gebruikmaken van traaggroeiende kruisingen, zoals nu in de Beter Leven concepten. Deze moederdieren kunnen onbeperkt gevoerd worden.</p> <p>Dit geldt ook voor de voer- en waterverstrekking van uitgekomen kuikens en hangt samen met het laten uitkomen van kuiken in de stal (zie uitkomen in de stal).</p>	<p>Als PS niet kan worden gehouden met constant toegang tot drinkwater, dan is het niet geschikt om gehouden te worden. Snelle uitfasering/verbod op regulieren vleesrassen en dus de PS.</p> <p>Er is al jaren een gedoogbeleid voor beperkte watertoeegang. Zolang reguliere PS (Ross en Cobb snel groeiende vleeskuikenPS) worden gehouden zal water en voer verstrekking een probleem blijven.</p>

<p>Ongewenst seksueel gedrag kunnen vermijden</p>	<p>Het niet kunnen vermijden van seksueel gedrag blijft een belangrijk welzijnsprobleem bij vleeskuikenouderdieren. Het ruw paren van de (zwaardere en grotere) hanen met de hennen leidt tot veerschade, verwondingen en stress en pijn bij de hennen (principe 3, 4 en 6). Het verwijderen van de binnenste teen bij de hanen werd tot nu toe gebruikt om schade bij de hennen te beperken, maar dat is vanaf 2025 niet meer toegestaan. Het aanbieden van extra schuilmogelijkheden en het verlagen van de bezettingsdichtheid en het percentage hanen kunnen helpen om deze problematiek te verminderen.</p>	<p>Lagere haanbezetting verminderd aantal onvrijwillige paringen (Emous presentatie ESPM 2023).</p>
<p>Uitkomen in de stal</p>	<p>Uitkomen in de stal wordt al steeds vaker toegepast bij (vlees)kuikens. Groot voordeel is dat de eendagskuikens niet eerst hoeven te worden getransporteerd van de broederij naar de stal en dat de kuikens direct na uitkomst toegang hebben tot voer en water (principe 2). Dit is in het bijzonder van belang voor kuikens die vroeg uitkomen, die anders 36-48 uur zonder voer en water kunnen blijven. Uitkomstsystemen die ook direct toegang bieden tot voer en water bieden vergelijkbare voordelen.</p>	<p>Nog niet op grote schaal gerealiseerd bij de leg. Past uitstekend bij 'natuurlijke opfok', zie onder.</p>
<p>(Overdekte) uitloop (schuilmogelijkheden)</p>	<p>Het aanbieden van een overdekte uitloop aan leghennen met droog en rul strooisel op de vloer en stalverrijking om te foerageren biedt de kippen de kans om scharrelgedrag en stofbadgedrag te vertonen (principe 5). Daarnaast is het een ruimte met frisse lucht, daglicht en eventueel invallend zonlicht, die de kippen de mogelijkheid biedt om zelf de omgeving te kiezen waaraan</p>	<p>Bioà overdekte uitloop niet verplicht. Zie punt 1.</p> <p>Mobiele karren à omdat vaak biologisch ook niet. Deze sector zou per 1 jan 2024 verplicht een overdekte uitloop moeten kunnen realiseren.</p>

	<p>behoefte is (principe 2, 5 en 6). De uitloop moet schuilmogelijkheden kunnen bieden voor zowel hitte als koude.</p>	
Natuurlijke opfok	<p>Vleeskuikens worden standaard zonder moederkloeken gehouden. In de natuurlijke situatie zou een kuiken opgroeien met een moederkloek. Onderzoek laat zien dat opgroeien met een moederkloek voordelen heeft voor de gedragsmatige ontwikkeling van de kuikens [18, 19]. Om kuikens met moederkloeken te houden is een verregaande systeemverandering noodzakelijk, waarvoor nog veel onderzoek nodig is. Op de route ernaar toe zou gekeken kunnen worden of aspecten van moederzorg toegepast kunnen worden. Een belangrijk voorbeeld hiervan is het gebruikmaken van kunstmoeders (dark brooders), waar de kuikens onder kunnen schuilen. Dit helpt bij het scheiden van functiegebieden voor actieve en rustende dieren en sluit aan bij principe 3 en 5. Dit wordt al op kleine schaal toegepast in de legsector</p>	<p>Dark brooders hebben voordelen op lange termijn op pik gedrag, agressie en productie (Sirovnik and Ribner 2022) en reduceert het gebruik van fossiel fuel door hogere efficiëntie van de warmtebron. Darkbrooders=een must.</p>

Bijlage Varkens

bij het Plan van Aanpak Koplopers richting een Dierwaardige Veehouderij

06-12-2023

De genetische variëteit in de wereldwijde varkenssector is klein: een handjevol bedrijven heeft decennia lang gefokt op een snelgroeiend vleesvarken met veel tepels en veel biggen. De sterfte is hoog en het dierenwelzijn laag.

Een dierwaardige veehouderij gaat - behalve van een dierwaardige huisvesting - uit van een geheel andere fokkerij: op gezonde robuuste varkens die goed in groepen kunnen leven, smakelijk vlees leveren, goed verwaard kunnen worden, niet overmatig hard groeien, een normaal aantal tepels heeft en niet meer biggen krijgt dan tepels. Bij zo'n varken is het geen probleem om pas na 7-8 weken te spenen, wat de gezondheid van de biggen zeer verhoogd. Ook kan zo'n zeug zonder problemen een hogere leeftijd bereiken.

Varkens lijken de slimste te zijn van alle gehouden dieren: ze zijn nieuwsgierig en hebben behoefte aan een stimulerende omgeving. Wroeten is daar een ontzettende belangrijke van die in de haarvaten van varkens is vastgelegd. Je kent wel de beelden van een vrachtwagenongeluk van een varkenstransport op weg naar het slachthuis: varkens die nooit in hun leven hebben gewroet stoppen gelijk hun neus in de aarde.

Wroeten in aarde is dan ook een vereiste voor zowel zeugen als vleesvarkens. Een dierwaardige varkenshouderij werkt toe naar een groeiende en bloeiende groep van buitenvarkenshouders en biologische varkenshouders waarbij ook de vleesvarkens wroeten. Graag zien we stimulerende wetgeving om varkens vaker in te zetten op gemengde bedrijven bij bodembeheer (wroeten ipv ploegen) en zetten we varkens in voor het wegwerken van reststromen en lopen ze in boomgaarden.

Transporten van varkens dienen zeer beperkt te worden tot maximaal 4 uur. Qua slacht vragen we om een netwerk van kleinschalige en/of mobiele slachterijen waar op een zo diervriendelijk mogelijke manier wordt geslacht en die boerderijwinkels de kans geeft om het vlees zelf te verkopen.

Net als met kip, ei, zuivel en rundvlees, willen we met een groep koplopers in 2030 10% van de Nederlandse afzetmarkt dierwaardig kunnen bedienen. Dat vraagt veel van de markt en de verwerkende industrie: namelijk dat zij op korte termijn dierwaardige producten introduceren en meehelpen met de vierkantsverwaarding van deze dieren.

De groep Buitenvarkens heeft bij LNV een lijst met wensen voor regelgeving, controles en vergunningen neergelegd die we onderschrijven.

Onderstaande tabel gaat over huisvesting en wordt gebruikt door de Dierenbescherming en de Varkenssector. Caring Farmers vraagt om voorlichting, samenleer subsidies, marktinzet, eenzijdige regelgeving de juiste kant op en een infrastructuur voor een kleinschalige buitenvarkenssector incl dierwaardig transport en slacht. Zie hiervoor verder voor het Plan van Aanpak Koplopers en de Bijlage regelgeving en vergunningen.

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
0		Gids en video's goede praktijken dierwaardige natuurinclusieve varkenshouderij opzetten en regelmatig actualiseren door deskundigen Louis Bolk Instituut en Wageningen Livestock Research. Opstellen en actualiseren gebeurt in overleg met een klankbordgroep van vertegenwoordigers van de natuurinclusieve varkenshouderij	B3	1 ^e uitgave van de Gids goede praktijken dierwaardige natuurinclusieve varkenshouderij	1 ^e lustrum uitgave gids	2 ^e lustrum uitgave gids.	3 ^e lustrum uitgave gids.
1	A. Doelstelling Een stalconcept waarin dieren van alle leeftijden de keuze en ruimte hebben om soortiege gedrag uit te voeren B. Inkleuring a. Onbeperkt drinkwater b. Voldoende voerplaatsen voor samen competitieeloos eten	C. Operationalisering Hokindeling in functiegebieden Inkleuring functiegebieden a. t/m e. Doel: Varkens moeten functiegebieden kunnen onderscheiden voor 1. Comfortabel rusten, 2. exploreren en spelen, 3. eten en drinken, 4. mes-ten en urineren. Waarbij keuzemogelijkheden aangeboden worden.en roostervloeren enkel in het	2, 3, 5, 6 B 1, 2, 3, 4 C D	Als basis dienen in eerste instantie de oppervlakenormen zoals gehanteerd bij de 3 sterren-stallen van de DB. Deze kunnen mogelijk nog worden opgerekt als dit door de dierwaardige natuurinclusieve varkenshouders (DNV-ers) noodzakelijk wordt geacht. Zie uitwerking per onderdeel functiegebied			

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
	<p>c. Eetbare verrijking (ruwvoer) / substraat voor wroeten en kauwen</p> <p>d. Schuil- en vluchtmogelijkheden</p> <p>e. Gescheiden functiegebieden (wroet, comfort, mest, rust)</p> <p>f. Frisse lucht (o.a. lage ammoniakconcentraties)</p> <p>g. Stalklimaat binnen thermo neutralezone)</p> <p>h. Koude- en hittestress kunnen vermijden</p> <p>i. (Overdekte) Uitloop B. Inkleuring Het aanbieden van een (overdekte) uitloop aan varkens kan mogelijk voorzien in bovengenoemde behoeften en biedt varkens de mogelijkheid om zelf</p>	<p>toilet gebruikt worden. Rest van het hok wordt ruim ingestrooid om het wroeten mogelijk te maken</p>		<p>Ook dient als basis voor soorteigen gedrag voorkomen te worden dat varkens chronisch lijden door ziektes. Denk hierbij aan m.n. de bedrijfsgebonden dierziektes zoals PRRS, A.p.p, S.suis. Mycoplasma etc zodat hier gestreefd moet worden naar vrijheid van deze aandoeningen (SPF). Ook zal DNV geen last meer moeten hebben van zgn. technopathieën (moeilijk woord voor door stalinrichting veroorzaakte aandoeningen) als kapotte klauwen, kreupelheiden, schouder(door) ligplekken, knobbels op de poten, oren- en staartbijten, etc.etc.</p> <p>Ook is de ernst van sommige bedrijfsgebonden dierziektes zoals PRRS en App sterk afhankelijk van het aantal dieren op een bedrijf. Hoe meer dieren hoe groter de problemen.</p>			

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
	<p>de omgeving te kiezen waaraan behoefte is (principe 2, 5 en 6). Er is momenteel onvoldoende wetenschappelijk bewijs of het buiten zijn op zichzelf een behoefte is, of dat het mogelijk is om in een overdekte ruimte tegemoet te komen aan de gedragsbehoeften die samenhangen met het buitenzijn.</p> <p>Kees Scheepens: Nog niet gepubliceerd onderzoek (op mijn eigen boerderij) laat zien dat wanneer bij een stal met dichte vloer en maximaal ingestrooid, de uitloop naar de weide wordt geopend, de vleesvarkens 50% van hun actieve tijd aan het wroeten zijn. Dit bij een onbeperkt aanbod van voer in de stal.</p>	<p>1. Rusten Alle varkens beschikken over een ingestrooide comfortabele, schone, droge ligplek, minimaal groot genoeg om in zijligging met gestrekte poten te liggen bij zijligging met gestrekte poten is space-sharing mogelijk..</p> <p>2. Exploreren, wroeten en spelen Naast een ligbed van stro krijgen natuurinclusief gehouden varkens binnen en in de uitloop ook materialen om in te exploreren (moeder aarde), mee te spelen en in te wroeten</p>	<p>A</p> <p>A</p>	<p>Rusten. De gids beschrijft goede praktijken voor locatie en invulling ligplek.</p> <p>Bijzondere aandacht voor goede praktijken om buiten gehouden varkens een comfortabele, ingestrooide schone, droge ligplek te geven.</p> <p>De brochure Hokverrijking (WUR, 2018) over goede hokverrijking voor de verschillende varkenscategorieën wordt verwerkt in de Gids goede praktijken dierwaardige natuurinclusieve varkenshouderij met een voorkeur voor natuurlijke materialen. De gids besteedt in het bijzonder ook aandacht aan het voorkomen c.q. bestrijden van diergezondheidsrisico's die natuurlijke verrijkingsmaterialen met zich mee kunnen brengen. (die zijn echt minimaal)</p>	<p>Natuurinclusieve varkens voldoen aan de in de gids beschreven goede praktijken.</p>		

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
				Alle natuurinclusieve varkensbedrijven voldoen			
		3. Eten en drinken - Voer en water moeten tegemoetkomen aan de voedings- en gedragsbehoeften van het varken. En volgens Mellor leiden tot drinking and eating pleasures - Voer en water worden zo aangeboden dat dit tot zo min mogelijk competitie om voer en water leidt. Daarnaast zitten in elk hok minstens 2 voer- en 2 drinkplekken en wordt voer minstens een keer tegen de ochtend en een keer tegen de middag aangeboden en beschikken de varkens permanent over toegang tot	A	De gids beschrijft de beste praktijken met betrekking tot de voedings- en gedragsbehoeften, de verschillende voer- en drinksystemen en de kwaliteit van voer en drinkwater en leiden tot een life worth living óf beter nog tot een good life (Mellor,2016).	Alle varkensbedrijven voldoen.		

	A + B	C	D	E	F	G	H	
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?	
		vers en schoon drinkwater.						
		<p>4. Mesten en urineren De varkens kunnen in of bij elk hok een duidelijke vaste plaats herkennen, gescheiden van de overige functiegebieden, bedoeld om te mesten en urineren; het varkenstoilet. Het toilet is minstens een volwassen zeug, een big van 35 kg, of een vleesvarken van 120kg diep. De grootte van de toilet is afhankelijk van het voersysteem. Bij gelijktijdig eten zal het toilet groter</p>	C B1 B2 B3 B4	<p>De gids beschrijft de verschillende manieren waarop je het varkenstoilet kunt inrichten en hoe het gedrag van de varkens te sturen om het toilet te gebruiken.</p> <p>Resultaten uit innovatief onderzoek zoals bijv. scheiding van mest en urine en dagontmesting worden toegepast bij nieuwbouw en of verbouw. Het lijkt heel goed mogelijk om ook in bestaande stallen grote</p>				

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
		moeten zijn als bij volgtijdig eten.		schreden op dit vlak te maken.			
		Stalklimaat Inkleuring 1. f. t/m i. Doel: Thermoregulatie; gevoelstemperatuur bevinden zich binnen de thermo-neutrale zone van het varken. Aanwezigheid van tocht wordt te allen tijde voorkómen.	A C	De Gids beschrijft de goede praktijken hoe in een natuurlijk geventileerde stal, of in een hok buiten te zorgen voor een goed klimaat.			

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
		<p>Luchtkwaliteit Doel: de luchtkwaliteit in de stal leidt niet tot gezondheidsschade aan de longen van de varkens. Ammoniak veroorzaakt ook ontsteking van de neus, waardoor varkens elkaar niet meer kunnen onderscheiden en daardoor meer vechterij en beschadigingen voorkomen.</p> <p>Luchtkwaliteit (o.a. NH3 en stof) voldoet aan de gewenste normen, maar die zijn er geen. Ammoniak-gehalten dienen de 0 ppm te benaderen. Dit door bijvoorbeeld mestafvoersystemen ontwikkelen die resulteren in minimaal ammoniakgehalte in de stal.</p>	<p>B1 B2 B4 C</p>	<p>De gids geeft goede praktijken voor systemen welke bevorderlijk zijn voor luchtkwaliteit en het ammoniakgehalte in de stal verminderen, zoals bijvoorbeeld dagontmesting, het koelen van mest. (zie ook varkens-toilet – innovatie/onderzoek)</p>	<p>Bij nieuwbouw en verbouw van varkensstallen worden geen diepe mestputten meer gebouwd, waarin urine en mest maanden worden opgeslagen, welke zorgen voor ammoniakvorming van mest in de put en de luchtkwaliteit benadelen. Maar bijvoorbeeld systemen zoals dagontmesting .</p>		<p>Natuurlijke uitfasering oude mestafvoersystemen door nieuwbouw en of verbouw – hierdoor is er geen eind datum aan te geven wanneer alle stallen een dergelijk systeem hebben.</p>
		<p>Hittestress voorkomen op tropisch warme dagen Op tropisch warme dagen is het een extra uitdaging temperatuur en luchtvochtigheid binnen de thermo neutrale zone van het varken te houden.</p>	<p>A</p>	<p>De gids geeft goede praktijken hoe hittestress in natuurlijk geventileerde stallen en bij buiten gehouden varkens te voorkomen. (denk aan coolpads en ook grondbuisventilatie)</p>			

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
		<p>Kunstlicht in de stal De verschillende functiegebieden worden voorzien van een daarbij passend kunstlicht Een goed functionerend rustgebied is vooral heel donker en zal zeker geen 40 lux halen. Onderzoek uit Wageningen geeft ook aan dat een varken aan 12 lux genoeg heeft om zich te oriënteren. Een varken is een schemerdier.</p> <p>Bij DNV-boeren zal er altijd een uitloop naar buiten zijn, waardoor de noodzaak voor een goed verlichte binnenstal (vooral nodig voor een goede diercontrole) minder vanzelfsprekend is.</p>	3. A	<p>Op basis van de uitkomsten van het al lopende onderzoek naar kunstlicht in stallen worden aanbevelingen in de gids opgenomen over minimum lichtsterkte per functiegebied. Hiervoor is aanpassing in wet nodig rondom 40 lux op elke plek in het hok.</p> <p>De verlichting van elke stal voorziet in dag-en-nacht ritme o.a. per nacht in een minstens 6 uur aaneengesloten periode donker.</p>	Aanbevelingen uit de gids worden toegepast		

	A + B A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	D Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	E Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	F Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	G Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	H Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
		Daglichttoetreding Stallen worden voorzien van daglicht doorlatend oppervlak gelijk aan minstens 2% van het vloeroppervlak, tenzij de dieren het grootste gedeelte van de dag buiten lopen en voldoende daglicht krijgen..	3. A.	In de gids worden goede praktijken beschreven voor daglichttoetreding via daken en wanden inclusief praktische vraagstukken rondom bijv. zonnepanelen op dak.	Bij nieuwbouw- en verbouw wordt rekening gehouden met handboek en resultaten uit praktijkonderzoek		
		I. 1. Overdekte uitloop op beton I. 1. Vrije uitloop in de weide	3. B. 3. B	Natuurinclusieve varkensbedrijven hebben een overdekte uitloop van min. 1m2 per zeug en min. 07m2 per vleesvarkens. De uitloop mag geheel overdekt zijn, de vloer mag geheel uit verharding bestaan.Enkel rooster in het varkenstollet. Naast of in plaats van een overdekte uitloop kunnen natuurinclusieve varkensbedrijven ook een vrije uitloop <u>in de weide</u> hebben met de mogelijkheid om in een kuil te	Varkens die niet beschikken over een vrije uitloop met modderbad krijgen toegang tot een varkensdouche. In de gids worden goede praktijken hiervoor beschreven. Op zijn minst de zeugen krijgen een vrije uitloop met ook een modderbad. In de gids worden goede praktijken hiervoor beschreven, waaronder het		

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
				graven om in een modderbad te zoelen. De gids beschrijft goede praktijken, in het bijzonder ook het weren van contact met in het wild levende zwijnen en andere wilde dieren die ziekten aan varkens kunnen overdragen.	vermijden/beheersen van buiten voorkomende ziekteverwekkers.		
2. 2.a.	A: Geen routinematige ingrepen Tandjes slijpen/knippen, castreren en staarten couperen zijn een aantasting van de integriteit van het dier. Staart couperen	C: Operationalisering Staart couperen komt bij natuurinclusief gehouden varkens al niet meer voor.	1. A.	In 2025 zijn er al geen DNV-bedrijven meer die tanden slijpen, staarten couperen en/of chirurgisch castreren De gids beschrijft goede praktijken om staartbijtproblemen tegen te gaan.			

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
				Aangesloten wordt bij onderzoek naar het meten van de conditie van staarten aan de slachtlijn.			
2.b.	A: Doelstelling Niet chirurgisch castreren	C. Operationalisering C. Operationalisering Stoppen met castreren is bij natuurinclusief gehouden varkens lastiger omdat de natuurlijker omstandigheden waaronder zij gehouden worden gemakkelijker tot ongewenst berengedrag en berengeur leidt.	1. B4 voor zover deelmarkten beren accepteren. C D	De gids beschrijft de reeds bekende goede praktijken voor stoppen met castreren in natuurinclusieve varkenshouderijen. De meest diervriendelijke manier is immunocastratie (we volgen dan ook de positionpaper van de Duitse Caring Vets die hier een heel duidelijke stelling in hebben genomen. In 2025 dus beren mesten óf immunocastratie.	Standaard is niet castreren. De bevindingen uit eht nadere nderzoek worden hiertoe toegepast.		
4	A. Doelstelling hogere speenleeftijd Hogere speenleeftijd en adequate voerverstrekking aan biggen in de kraamstallen B. Inkleuring Graduele gewenning aan voer; voldoende ruimte voor de zeug en mogelijkheid om zich van de biggen terug te trekken	C. Operationalisering In de natuurinclusieve varkenshouderij wordt nu al op minimaal 35 a 45 dagen gespeend. I.v.m. twijfel over langere lactatieperiode onderzoek of latere speenleeftijd van 35 of 42 dagen uit oogpunt van welzijn voor zeug en biggen wenselijk is.	5. A.	De gids beschrijft de goede praktijken rond spenen.			

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
	EFSA adviseert minimaal 28 dagen en adviseert onderzoek naar langere lactatieperiode. Wij adviseren op basis van de huidige stand van de kennis minimaal 6 weken.	Hierbij hoort een kleinere toomgrootte en een langere groeisnelheid. Fokkerij dient hieraan vooraf te gaan.					
5	A: Doelstelling vrijloopkraamhok Zeug in vrijloophok, inclusief los werpen (vrij afbiggen)	C. Operationalisering Natuurinclusieve varkenshouderij kent nu al vrijloopkraamhokken inclusief vrij werpen. In sommige systemen wordt de zeug na het werpen enkele dagen ingesloten om het doodliggen van biggen te verminderen.	3, 5 A.	In 2025 zijn alle DNV-bedrijven voorzien van minder extreem vruchtbare zeugen, die op 42 dagen hun biggen kunnen spenen en zonder gevaar voor eigen leven de vrijloopkraamhokken kunnen betreden. Hiervoor is geen nader onderzoek nodig en kan een aspirant DNV-boer de best practices bij collega's ervaren. Minimum oppervlakenormen zijn de bio-normen. De gids beschrijft de nu bekende goede praktijken. Als er nader onderzoek gedaan wordt naar vrijloopkraamhokken, kraamopfokhokken en groepskraamhokken, bijv. naar aspecten zoals	De resultaten van onderzoek worden verwerkt in de gids. In alle natuurinclusieve kraamsystemen bestaat de mogelijkheid dat de biggen mee kunnen eten met de moederzeug, om zo snel te leren vast voer op te nemen.		

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
				minimum oppervlak, functiegebieden voor zeug en biggen, interactie met de zeug zodat de biggen normaal sociaal gedrag leren en leren vast voer op te nemen, tegen gaan van doodliggen biggen, e.d., dan sluit de natuurinclusieve varkenshouderij daarbij aan.			
6.	A. Vloeruitvoering Geschikte vloeren of ondergrond B. Inkleuring Geschikt voor alle leeftijden; comfortabele en schone bedding voor wroeten, lopen, rusten. Volgende ruimte is daarbij nodig om van houding te kunnen veranderen.	C. Operationalisering Deze is ingevuld in punt 1 (o.a. 1.1 rusten, 1.2 exploreren) en punt 5 (vrijloopkraamhok)	Zie 1.1, 1.2 en 5	Zie 1.1, 1.2 en 5			
7	A. Nestmateriaal voor de zeug Nestmateriaal voor zeug, incl. stro of takken, en zacht materiaal B. Inkleuring Een zeug wil een nest bouwen vlak	C. Operationalisering In de natuurinclusieve varkenshouderij krijgen de zeugen voor het werken nu al nestbouw materiaal in de vorm van stro of vergelijkbaar natuurlijk materiaal.	3, 5 A	In de gids wordt een lijst van geschikte nestbouwmaterialen opgenomen en worden de goede pakketten over het verstrekken van nestbouw materiaal beschreven.			

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
	voor de geboorte van haar biggen. Voor het uitvoeren van dit natuurlijke gedrag heeft ze substraat nodig. Ontbreken van substraat leidt tot stress en frustratie, rusteloosheid en stereotype gedragingen.	Alle varkensfokkers geven zeugen vlak voor het werpen van biggen nestbouw materiaal. De zeug moet het materiaal kunnen verplaatsen en schikken. Het materiaal mag niet schadelijk zijn voor zeug of big bijv. uit oogpunt van biosecurity of diergezondheid.		Natuurinclusieve varkensfokkers geven hun zeugen al natuurlijk nestbouw materiaal.			
8	A. Mengen biggen en vleesvarkens, groepsvorming na spenen Gespeende biggen en vleesvarkens niet mengen, alleen socialiseren. Biggen socialiseren rond 1-2 weken leeftijd (dit geeft ze ook een complexere ruimte) B. Inkleuring Indien tomen bij elkaar worden gevoegd op het moment van spenen, dan al tijdens lactatie socialiseren.	C. Operationalisering In de natuurinclusieve varkenshouderij loopt het uiteen van altijd tomen bij elkaar houden, een beperkt aantal tomen na spenen mengen, tot meerdere tomen biggen die al enkel dagen na geboorte door elkaar lopen.	3, 5. A.	In de gids worden de voor- en nadelen en goede praktijken beschreven over het al dan niet mengen van gespeende biggen en vleesvarkens met praktische voorbeelden. Dit betreft o.a. het werken aan een hoge gezondheidsstatus; in ieder geval vrij zijn van APP en PRRS en ook een hele lage besmettingsdruk hebben van S.Suis en spoelwormen			
10	A. Mengen van zeugen B: INKLEURING	C. Operationalisering In de natuurinclusieve varkenshouderij worden de zeugen meestal in sta-	A	In de gids worden de voor- en nadelen van het houden van zeugen in stabiele dan wel dynamische groepen beschreven	In 2030 worden in de natuurinclusieve varkenshouderij alle zeugen in stabiele groepen gehouden.		

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
	Bij (her)introductie in een groep: voldoende ruimte en uitwijkmogelijkheden	biele groepen gehouden. Wanneer in dynamische groepen dan wel voldoende vluchtmogelijkheid en aparte plekken om te voeren.		en de hierover bekende goede praktijken. Evt. schuilplaatsen aanbieden in de vorm van schotjes waarachter een dier zich kort kan verstoppen voor een agressieveling.			
11	Overige punten niet uit de toets Scholing en training dierwaardigheid A: Vakmanschap dierwaardig management op peil bij degenen die met de dieren werken in de stal B: INKLEURING Inzet van trainingscoaches die mee de stal in gaan en het personeel trainen om ongenoegen te herkennen bij varkens en vooruit te denken in geval van risicofactoren.	C. Operationalisering	B2: financiering en organisatie	Met o.a. het Louis Bolk Instituut en WLR, FD, het Groen Onderwijs en de St. Kennis Platform Varkenshouderij (KPV) wordt een plan opgesteld voor permanente educatie en training van de mensen die werken met de varkens in natuurinclusieve varkenshouderijen.			
12	Overige punten Genetica (hoort mi. Veel hoger in het lijstje	De natuurinclusieve varkenshouderij heeft behoefte aan varkensrassen,					

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
		en -lijnen die geselecteerd zijn op het goed kunnen verblijven in natuurinclusieve varkenshouderijsystemen, en waarvan de zeugen niet meer biggen werpen dan zij zelfstandig kunnen grootbrengen. En bovendien heel rustig van aard zijn zodat het werken met deze dieren geen arbeidsrisico's met zich meebrengt.					
13	Overige punten Plagdierbestrijding Plagdieren weren met natuurlijke middelen (bijv. bunzing (ben ik zelf mee aan het experimenteren ism faculteit diergeneeskunde) roofvogel en zwaluwkasten, zones van wilde planten en scherpgras en grint of schelpen rond stal, geurpalen.	C. Operationalisering Er zijn al varkensbedrijven die dit doen. Wel een vangnet achter de hand houden als het onverhoopt niet goed gaat.	3 A, C	In de gids worden goede praktijken beschreven van plagdierbestrijding met natuurlijke middelen. Geïnterviewd wordt in welke situaties dit moeilijk mogelijk is.	Natuurinclusieve varkenshouders bestrijden plagdieren met natuurlijke middelen. Oplossing wordt gezocht voor de situaties waar het niet mogelijk is.		

	A + B	C	D	E	F	G	H
	A. Doelstelling 2040 (o.b.v. toets) B. Inkleuring beeld 2040 o.b.v. toets	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B (met conditionaliteiten), C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2035 gerealiseerd?	Wat is uiterlijk per 2040 gerealiseerd?
					-		-
	- Zeugen insemineren in groep, maar het liefst natuurlijke dekking (sexual pleasures volgens Mellor)	Zeugen KI in groep: doel: Geen isolatie van dieren in 1lingboxen. Wens toekomst: houderijsysteem die behoefte vervullen met veiligheid niet in geding.	D C	Natuurlijke dekking van zeugen, enkel K.I. voor het instandhouden van zuivere lijn dieren			

Toelichting op kolommen format

- Linkerhelft: onderdelen dierinhoudelijke toets
 - o Operationaliseren (kolom C): hoe ziet het eruit als we dit gaan doen? Wat vergt dit? Welke aanpassingen t.o.v. de huidige houderij zijn daarvoor nodig?
 - o Categoriseren van de onderdelen uit de dierinhoudelijke toets (kolom D): (a) per RDA-principe en (b) in (een of meerdere van) de onderstaande categorieën:
 - A: zonder hulp
 - B: met hulp (markt, juridisch)
 - Inclusief benoemen welke hulp
 - B1: conditionaliteit vergunningverlening
 - B2: conditionaliteit investeringssubsidies

- B3: conditionaliteit anders
 - B4: marktafzet
 - C: onderzoek nodig
 - D: toetsing op andere duurzaamheidsaspecten nodig
- Rechterhelft: tussenstappen richting onderdelen dierinhoudelijke toets
 - Formuleren van tussenstappen die nodig zijn om de onderdelen van de dierinhoudelijke toets te realiseren
 - Faseren van tussenstappen in de tijd (2025, 2030, 2035, 2040, onder welke aannames van hulp; in kolom E, F, G, H)
 - Aangeven welke onderdelen eerder afgerond kunnen zijn dan 2040 (niet alle kolommen worden dan gevuld)

Bijlage Rundvee

bij het Plan van Aanpak Koplopers richting een Dierwaardige Veehouderij

06-12-2023

Koeien zijn graas-, herkauw- en zoogdieren: in een dierwaardige melkveehouderij kunnen kalveren dus zogen en álle koeien grazen en herkauwen. Als Caring Farmers nemen we geen apart hoofdstuk op voor melkvee, kalveren en vleesvee. We hebben het over koeien, en voor alle koeien gelden dezelfde normen voor dierwaardigheid. We gaan de vleesvee-, melkvee- en kalverhouderij in de toekomst zo veel mogelijk integreren. Dit is een grote uitdaging, maar wat er uiteindelijk overblijft is een toekomstbestendige melkveehouderij: extensief, grondgebonden, voornamelijk grasgevoerd, natuurinclusief met kruidenrijk grasland, kalveren bij de (pleeg)moeder en veelal familiekuddes, dubbeldoelrassen met een passende melkproductie.

Koeien hebben hoorns of zijn genetisch hoornloos (met voorsnog een grote voorkeur voor het eerste aangezien deze een belangrijke functie hebben voor de koe), koppels zijn niet groter dan 60 koeien en kalveren blijven minimaal 3 maanden op het moederbedrijf. Levensduur en robuustheid van koeien is een belangrijk fokdoel als ook selectiedoel op de melkveehouderijen zelf. Adviseurs en boeren worden getraind in het selecteren en bevoordelen van robuuste dieren, wat vaak niet de dieren zijn met de maximale melkproductie. Rassen zoals Holsteins of Belgisch witblauw worden niet meer gehouden. We zien een integratie met de vleesveehouderij die zich specialiseert op de (stier)kalveren uit de melkveehouderij.

Gesleep met dieren en daarmee ook dierziektes (MKZ, IBR, BVD, BSE, Leptospirose), zeker over grote afstanden, dient te stoppen. Er worden geen kalveren meer geïmporteerd. Lange transporten van leverende kalveren worden overbodig, kalfjes blijven langer op het moederbedrijf blijven en worden melkkoe of vleesrund.

Een extensieve melkveehouderij zorgt voor een lagere productie en opbrengst, maar ook voor veel kostenbesparing: geen kunstmest, minder/geen krachtvoer, minder veterinaire kosten, kans om koe het transport van mest en voer te laten doen: koe haalt voer op in wei, en brengt mest weer naar de stal. Onderzoek wijst uit dan onderaan de streep de inkomsten van een extensieve boer hetzelfde zijn als een intensieve. Bijvoorbeeld, een goed plan om op te nemen is dit plan: <https://caringfarmers.nl/natuurbuurderij-de-oplossing-voor-de-melkveehouderij-rondom-natuurgebieden/>

Er wordt erkend dat koeien en grasland een meerwaarde hebben voor de natuur en biodiversiteit: koeienfletsen zijn belangrijk voor insecten, voor pendelwormen, maar ook voor vogels. Meer onderzoek is nodig voor het minderen van ontwormingsmiddelen en andere middelen. Op sommige zoogkoeienhouderijen is ontwormen, door de lage dierbezetting, al überhaupt niet meer nodig.

Zéér besmettelijke dierziektes zoals Neospora, Cryptosporidiën, Leptospirose, IBR en BVD komen in een dierwaardig Nederland niet meer voor. De GD zal haar regierol in het uitroeien van deze ziektes serieuzer moeten nemen. Denk hierbij aan de succesvolle eradicatie van Brucellose, Tuberculose, en in de toekomst ook IBR, maar bij varkens ook aan Aujeszky-virus.

We gaan naar een samenleving met een ander dieet: minder maar beter vlees; minder maar diervriendelijkere zuivel. De boer krijgt goed betaald voor zijn dierwaardige product en wordt beloond voor ecosysteemdiensten. In 2030 hopen wij 10% van de zuivel en rundvleesmarkt dierwaardig te bedienen. Dat is niet alleen een opgave voor de boer, maar voor de gehele maatschappij.

(Dit document is en blijft een concept dat in samenwerking met veehouders, wetenschappers, burgers, markt en overheid steeds verder verbeterd kan worden met nieuwe inzichten.)

Concretisering Plan van Aanpak: tabel

Toelichting op kolommen format

- Linkerhelft: onderdelen dierinhoudelijke toets
 - o Operationaliseren (kolom C): hoe ziet het eruit als we dit gaan doen? Wat vergt dit? Welke aanpassingen t.o.v. de huidige houderij zijn daarvoor nodig?
 - o Categoriseren van de onderdelen uit de dierinhoudelijke toets (kolom D): (a) per RDA-principe en (b) in (een of meerdere van) de volgende categorieën:
 - A: zonder hulp
 - B: met hulp (markt, juridisch)
 - Inclusief benoemen welke hulp
 - C: onderzoek nodig
 - D: toetsing op andere duurzaamheidsaspecten nodig
- Rechterhelft: tussenstappen richting onderdelen dierinhoudelijke toets
 - o Formuleren van tussenstappen die nodig zijn om de onderdelen van de dierinhoudelijke toets te realiseren
 - o Faseren van tussenstappen in de tijd (2025, 2030, 2035, 2040, onder welke aannames van hulp; in kolom E, F, G, H)
 - o Aangeven welke onderdelen eerder afgerond kunnen zijn dan 2040 (niet alle kolommen worden dan gevuld)

Blauw = tekst onderzoekersgroep

Voorwaarden rundvee

NB. Kolom G en H zijn verwijderd omdat dit niet relevant wordt geacht voor de koplopers. Wij streven ernaar dat in 2030 zeker genoeg melkveehouders geheel dierwaardig opereren, om 10% van de NL markt te bedienen met dierwaardig (kalfbijkoe) vlees en zuivel. Deze groep boeren is groot genoeg om door gezamenlijke kennisdeling kinderziektes te elimineren. Er is veel onderzoek gedaan waar de rest van de veehouderij van kan leren.

Deze tabel is wat ons betreft niet volledig zonder dat voorwaarden/actiepunten voor de markt en overheid zijn toegevoegd: van supermarkten verwachten wij dat zij kalf bij koemelk snel in het schap introduceren met een passende melkprijs en de klant hierop wijzen. Zie het algemene plan van aanpak koplopers.

Een aantal rundvee-specifieke voorwaarden zijn van belang. We behandelen die hieronder per categorie. Benodigd onderzoek wordt per onderwerp in de tabel aangekaart.

Veterinaire zaken en controles

- a. Ook in de melkveehouderij dient, in navolging van de varkenshouderij, een systeem te worden ingevoerd van verscheidene niveaus van bedrijfsstatus en daarmee behorende privileges (denk aan A,B,D en hobby-bedrijven). Aan-en afvoer van dieren (en daarmee dierziektes) is aan strenge regels gebonden
- b. Regelmatige veterinaire bloedonderzoeken moeten vrijheid van besmettelijke dierziektes (m.n. lijst A-ziektes) inzichtelijk maken én eradicatieprogramma's hierop gebaseerd dienen door de overheid te worden gestimuleerd/gesubsidieerd.
- c. Ook zal er een verplichte (maandelijkse) dierwelzijnscontrole dienen te worden ingevoerd, waarvan de informatie bij de in te stellen 'Dierwelzijnsautoriteit' moet belanden. Ook op dit gebied kunnen bedrijven dan in groen, geel, oranje, rood terecht komen. (Vergelijk met het succes van de Autoriteit Diergeneesmiddelen bij het terugbrengen van het antibioticagebruik). Er valt te denken aan zgn. Dierwelzijns-Dag-Doseringen waarbij de hoogste scores liggen bij de zgn. groene bedrijven. Belonen i.p.v. bestraffen en enkel Caring Vets doen de check-ups
- d. Deze controles kunnen de vorm van collegiale toetsing aannemen, zoals het Demeter format.

Voorwaarden: nieuwe houderij technieken

- a. Boeren onderrichten in nieuwe vormen van fokkerij, o.a. op robuustheid, is hard nodig aangezien de snelste vooruitgang in fokkerij ontstaat door het uitselecteren van minder geschikte individuen op de boerderij zélf. Ook kan dit betekenen dat een melkveehouder op arme zandgrond totaal andere genetische keuzes (via sperma) dient te maken (genotype-milieu-interactie) dan een boer op zware vruchtbare klei in de polder. Ook zal het nodig zijn in de fokkerij en houderij meer aandacht te gaan geven aan natuurlijke intelligentie van het rund, zodat kalveren van moeders leren hoe en waar te grazen. Inzet van minder bekende genetica, zoals b.v. Aberdeen Angus, Hereford die van nature robuust zijn, kan veel problemen voorkómen.
- b. Management: boeren doen een cursus koeiengedrag en koeientaal bij bv Leonie Cornips of Joep Driessen. In deze cursus leren zij beter kijken naar hun dieren en managementtips zoals het begroeten van koeien. De cursus leert boeren ook om om te gaan met koeien met hoorns, die de kalveren bij zich hebben. Een diergerichte omgang is niet alleen belangrijk voor het welzijn van het dier, maar ook de veiligheid van mens en dier.
- c. Opfokken van stierkalveren – vele vragen, van gezondheid, naar vleesproductie naar marktconcepten en langdurige samenwerking

Voorwaarden: voeding

- a. Geen import soja voor veevoer, koeien eten (permanent) kruidenrijk grasland, aangevuld met lokale reststromen (bv granen die tevens dienen als rustgewassen), voederhagen en kruiden.

Voorwaarden: onderzoek

- Koeien hebben hoorns, maar hoornloos fokken zou een optie kunnen zijn mits grondig onderzoek uitwijst naar de functies van hoorns, en de gevolgen voor koegezondheid van hoornloos fokken. Dit om vervolgens een keuze te maken over welke optie het dierwaardigst is.

Voorwaarden markt

- Supermarkten, A-merken en andere marktpartijen werken aan steeds dierwaardigere concepten – zuivel met hoorns, vlees van Nederlandse melkrunderen, etc. Enkel grassfed zuivel conform grassfed beef (dus zonder granen, zonder mais)
- Ondersteuning voor promotie voor groei van biologische winkelketens
- In 2030 is 10% van de omzet voor zuivel en vlees van dierwaardige boerderijen.

Voorwaarden regelgeving

- Koplopers kunnen werken met de biomonitor in plaats van met de kringloopwijzer
- BTW op 0, gelijke marges, reclamebudget
- De vervuiler betaalt: omgekeerde waterschapsbelasting
- Zie verder ook de bijlage wet- en regelgeving

Infrastructuur

- We verwachten van alle grote zuivelverwerkers per direct gaan stimuleren zodat zij in 2030 10% kalf-bijkoe en dierwaardige zuivelstromen kunnen leveren. Hiervoor moeten aparte stromen worden opgezet.
- Kleinschalige slachterijen uitbreiden: innovatiebudget om hier een dierwaardige keten voor op te zetten. Dit betekent kortere slachtroute of slachten op het bedrijf. Het vlees van kleinschalige slachterijen moet direct terug te brengen zijn in de korte ketens en boerderijwinkel herkomstbedrijf.

Tabel: dierwaardige rundveehouderij

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
0		Gids goede praktijken dierwaardige natuurinclusieve rundveehouderij opzetten en regelmatig actualiseren door deskundigen Louis Bolk Instituut en Wageningen Livestock Research Opstellen en actualiseren gebeurt in overleg met een klankbordgroep van vertegenwoordigers van de natuurinclusieve rundveehouderij		1 ^e uitgave van de Gids goede praktijken dierwaardige natuurinclusieve rundveehouderij	1 ^e lustrum uitgave gids.
1	Een stalconcept waarin dieren van alle leeftijden op het melkveebedrijf de keuze en ruimte hebben om soorteigen gedrag uit te voeren B: INKLEURING <i>Zie 1a t/m g</i> In een vrijloopstal kan aan bovengeschetste voorwaarden worden voldaan	Streven is een vrijloopstal met een bodem van zand voor het huisvesten van een familiekudde. Caring Farmers ziet meer verschillende opties zoals een heuvelstal.	B en C		
1a	Stal: Voldoende ruimte voor sociale interactie, exploratie, liggen, foerageren en comfortgedrag	Om tegemoet te komen aan principes 3, 4, 5 en 6 is het van belang om melkvee te houden in een omgeving die de mogelijkheid biedt hun soorteigen gedragsrepertoire uit te oefenen met voldoende ruimte voor sociale interactie, exploratie, liggen, foerageren, comfortgedrag en spelgedrag (zoals schijnvechten, samen rennen en bokken). Daarnaast moet er voldoende ruimte zijn om uit te wijken of te vluchten. Een comfortabele ligplaats is voor koeien van essentieel belang. Voorwaarden daarvoor is beddingmateriaal dat droog, schoon en zacht is en dat er	B	In de gids worden de goede praktijken voor verschillende stalsystemen beschreven. Bij nieuwbouw vrijloopstal realiseren van 20m ² per koe met 50cm drainagezand. Drainagebuizen om urine af te voeren en zeef achter trekker om mest te verwijderen.	Bij nieuwbouw vrijloopstal realiseren met minimaal 20m ² per koe. Oudbouw heeft stalaanpassingen voltooid voor familiekudde met permanente uitloop.

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
		voldoende plaats wordt geboden aan alle dieren om gestrekt te kunnen liggen en onbelemmerd te kunnen gaan staan en liggen. De looppaden en wachtruimtes moeten worden voorzien van een schone en geschikte indrukbare toplaag, welke voorziet in grip en comfort tijdens locomotie en daarnaast beschadigingen aan klauwen voorkomt. In een dergelijk huisvestingsontwerp zal het risico voor onder andere pootproblemen aanzienlijk kleiner zijn dan in traditionele stallen met betonnen (rooster)vloeren [7].			
1b	Voldoende ruimte om uit te wijken of te vluchten		B		
1c	Een comfortabele ligplaats (droog, schoon en zacht beddingmateriaal; alle dieren moeten gestrekt kunnen liggen en onbelemmerd gaan staan en liggen)		B	<p>Zo lang er nog huisvesting in groepshokken is in vleesveestal voor elk rund een ruime ligplaats op zachte bedding van stro.</p> <p>Zo lang er nog ligboxenstallen zijn in melkveestal minstens voor elk rund een ligplaats. Zo afgesteld dat het rund op de zij met gestrekte poten kan liggen. Voorzien van comfortabel ligbed, bij voorkeur matras met daarop zand.</p> <p>Jongvee op stro of ander natuurlijk strooisel met in vleesveestal tot minimaal 6 maanden toegang tot de moederkoe.</p>	<p>Zo lang er nog huisvesting in groepshokken is in vlee voor elk rund een ruime ligplaats op zachte bedding van stro.</p> <p>Zo lang er nog ligboxenstallen zijn in melkveestal minstens voor elk rund een ligplaats. Zo afgesteld dat het rund op de zij met gestrekte poten kan liggen. Voorzien van comfortabel ligbed, bij voorkeur matras met daarop zand.</p> <p>Jongvee op stro of ander natuurlijk strooisel met in melkveestal tot minimaal 3 maanden en mt 8 weken toegang tot (pleeg)moeder.</p> <p>In vleesveestal tot minimaal 6 maanden toegang tot de moederkoe of een pleegkoe.</p>
1d	d1)Looppaden en d2) wachtruimte met toplaag die schoon en indrukbaar is, die voorziet in grip en comfort en schade aan klauwen voorkomt	Streven is zandbodem van 50 cm drainage zand waar urine doorheen zakt en via drainagebuizen wordt afgevoerd en waar rundermest dagelijks met zeef achter tractor wort verwijderd.	B	<p>Zo lang geen zandbodem is aangebracht stro oppotten, stro in hellingstal, of rubber op de vloer.</p> <p>Rubber op vloer van evt. wachtruimte voor melklokaal.</p>	<p>Zo lang geen zandbodem is aangebracht stro oppotten, stro in hellingstal, of rubber op de vloer.</p> <p>Rubber op vloer van evt. wachtruimte voor melklokaal.</p>

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
1e	Voldoende borstels	Streven is minimaal 1 roterende borstel op maximaal 60 runderen.	B	Minimaal 1 borstel per hok bij huisvesting in groepshokken. In loopstal min. 1 borstel per 60 runderen. Bij vervanging van een borstel een roterende borstel aanschaffen.	Minimaal 1 borstel per 60 runderen. Bij vervanging van een borstel een roterende borstel aanschaffen.
1f	Meerdere (schone) drinkplekken	Meerdere drinkplekken en rondpompsysteem op de waterleiding.	B	Runderen hebben permanent toegang tot vers drinkwater. Bij huisvesting in groepshokken min. 2 drinkplekken per groepshok. In loopstal min. één drinkbak per x runderen, op max. x meter uit elkaar. De waterleiding is voorzien van een rondpompsysteem om bevriezing en vervuiling door stilstaand water in de leiding te voorkomen.	
1g	Voldoende voerplekken	Streven is voor elk rund een voerplek.	B	Minimaal voor 85% van de runderen een plek aan het voerhek, Voor het voer ligt altijd voer.	Voor alle runderen is er aan het voerhek een voerplek. Voor het voerhek ligt als de dieren binnen zijn altijd voer.
1h	1. Stalklimaat/ -inrichting zorgt voor ventilatie en natuurlijk daglicht in de stal	Zijwanden van de stal open voor natuurlijke ventilatie.		Daglicht doorlatend oppervlak min. 10% van vloeroppervlak.	Bij nieuw- en verbouw is min. 60% van de zijwanden van de stal open voor natuurlijke ventilatie, geheel of deels afsluitbaar met windbreekgaas en zijl. c) Daglicht doorlatend oppervlak min. 20% van vloeroppervlak
2	A: Huisvesting met mogelijkheid tot grazen en buiten zijn B: INKLEURING a) Voor alle koeien, vaarzen en kalveren voldoende uren toegang tot weidegang, gedurende het weideseizoen. b) Passende dierdichtheid,	Een passende dierdichtheid dient te worden gekozen om het voor dieren mogelijk te maken hun natuurlijke gedragsrepertoire van sociaal gedrag, exploreren, spel en grazen te vertonen. In de weide moet voldoende gras-aanbod zijn, zodat tegemoetgekomen wordt aan de nutritionele behoeften van de dieren. Waarbij er voldoende drinkplekken met schoon water voorhanden zijn en de weide een goede ondergrond biedt voor het comfortabel uitvoeren van liggedrag en om mobiliteit te stimuleren. In de weide wordt voldoende beschutting geboden tegen extreme weersomstandigheden, met name hittestress bij	Voldoet aan principe 1,2,5, en 6	a) Alle kalveren krijgen in de eerste twee levensjaren minstens 100 dagen weidegang. Alle koeien krijgen minimaal 1500 uur weidegang per jaar. b) Max. 6,5 runderen en max. 12 kalveren per hectare Indien mogelijk huiskavel vergroten en/of mobiele melkrobot inzetten. d) In de wei altijd binnen 500 meter een drinkplek f) Met oog op hittestress plant bomen en struiken voor schaduw. Hang op warme dagen schaduwdoek op. Of weid op hele	Alle koeien krijgen minimaal 2000 uur weidegang per jaar. Weides zijn voorzien van beschutting en overal waar mogelijk (bv niet in belangrijk weidevogelgebied) voorzien van voederhagen, en bomen voor beschutting.

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
	c) voldoende grasaanbod d) voldoende drinkplekken, e) goede ondergrond, f) voldoende beschutting tegen extreme weersomstandigheden, m.n. hittestress.	melkvee vraagt in toenemende mate aandacht [10]. Sluit aan bij principe 1, 2, 5 en 6. Hier kan aan worden voldaan met bomen en struiken in gebieden wat geen weidevogelgebieden zijn.		hete dagen alleen 's nachts.	
3	Ruwvoer van voldoende kwaliteit en beschikbaarheid voor de melkgevende koppel B: INKLEURING Stalrantsoen overwegend uit ruwvoer, goede kwaliteit, onbeperkt beschikbaar. Min. 1 eetplaats per dier.	Op stal dient het rantsoen overwegend uit ruwvoer te bestaan, dat van goede kwaliteit is en onbeperkt beschikbaar is. Koeien zijn van nature grazende dieren. In de weide is voldoende grasaanbod nodig om te voorzien in de nutritionele behoeften van de koeien. Bij de raskeuze als ook de selectie van toekomstige melkkoeien op de boerderij zelf zal de ruwvoeropnamecapaciteit en robuustheid moeten meegenomen worden (vb. zoogkoeien die jaar rond in natuurgebieden grazen én Holsteingenen dragen redder het vrijwel nooit). Ook grondsoort van een bedrijf speelt hierbij een rol.	Principe 2 en 5.	Zoveel mogelijk grasgevoerd van eigen bedrijf Er ligt in de stal als de koeien binnen zijn altijd ruwvoer voor het voerhek. Voor min. 85% van de koeien is er een eetplaats	Volledig grasgevoerd Voor alle koeien is er een eetplaats aan het voerhek van min. 75cm breed (voor kleinere rassen een andere maat).
4	A: Stabiele groepen op stal en in de wei met sociale cohesie B: INKLEURING Zowel op stal als in de wei stabiele groepen, bestaande uit dieren van verschillende leeftijd om te zorgen voor rust en stabiliteit.	Zowel op stal als in de wei wordt het melkvee gehouden in stabiele groepen met een sociale cohesie, Dat wil zeggen dat de groep bestaat uit dieren van verschillende leeftijd om te zorgen voor rust en stabiliteit [11, 12]. Te grote koppels leiden onder andere tot agressief gedrag. Dit wordt versterkt door met regelmaat nieuwe koeien/vaarzen toe te voegen en andere dieren weg te halen uit de melkgevende koppel [13]. Aanpassingen van de huisvesting zijn in de meeste gevallen nodig om deze doelstelling te verwezenlijken.	Principe 1,5 en 6	Runderen worden in familiekuddes gehouden. D.w.z. stabiele groep, bestaande uit dieren van verschillende leeftijd om te zorgen voor rust en stabiliteit. Niet een te groot koppel (max. 60) en minimaal toevoegen/verwijderen.	

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
	worden gehouden op dezelfde wijze als kalveren die ter vervanging dienen.	het scheidingsproces het beste plaats kan vinden [15]. Er is m.n. in Canada al heel veel onderzoek gedaan naar het twee-traps-spenen (www.quiet-wean.com) waarbij de speenstress minimaal is. Iedere boer in NL zou dit zo ook kunnen doen.			
6	Jongvee niet nodig voor vervanging melkvee word tot een leeftijd van 8 weken gehouden in een omgeving die stimulerend en verrijkt biedt, zodat de dieren soorteigen gedrag kunnen uitoefenen	In de huidige praktijk worden kalveren, die niet nodig zijn voor de jongvee opfok als vervanging voor het aanwezige melkvee, op een leeftijd van 14 dagen afgevoerd. Het afvoeren op een zo jonge leeftijd leidt tot gezondheidsproblemen en stress. Het langer aanhouden van kalveren vraagt om uitbreiding en aanpassing van de huisvesting. Dezelfde gedragsbehoeften gelden voor deze dieren als beschreven bij het eerste punt over stalconcept om aan te sluiten bij principe 5. Uitbreiding van huisvesting voor alle kalveren vanaf een leeftijd van 28 dagen tot minimaal 8 weken zal nodig zijn. Met een hogere speenleeftijd is het maagdarmkanaal beter ontwikkeld; de dieren worden op latere leeftijd met een meer volwassen immuunsysteem blootgesteld aan vreemde pathogenen en er is meer tijd de immuniteit voor verplaatsing te verbeteren door bijvoorbeeld vaccinaties. Kalveren moeten niet	Sluit aan bij principes 3,4 en 5		

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
		individueel worden gehuisvest (alle leeftijden, vanaf geboorte). Kalveriglo's worden niet meer gebruikt.			
7	A: Mogelijkheid tot afzondering bij afkalven en ziekte B: INKLEURING <i>Aparte ziekenboeg en aparte afkalfstal/-ruimte, met inrichting die voldoet aan eisen als een droge, zachte en schone vloer, en voldoende omvang voor het aantal dieren. Zieke koeien of koeien rond de partus hebben op zijn minst visueel contact met de koppel.</i>		Principe 3, 4, 5 en 6 Categorie B en C	Bij nieuw – en verbouw doch uiterlijk in 2040 ziekenboeg en afkalfstal 0,03* het aantal koeien * 10 m ² . Ingestrooid en met zicht op de kudde	
7	A: Niet meer onthoornen B: INKLEURING <i>Onderzoek zou antwoord moeten geven op de vraag of het fokken van hoornloze koeien of het fokken van koeien met minder prominente hoorns wenselijk is vanuit het perspectief van principe 5 (effecten</i>	Onthoornen wordt min of meer standaard uitgevoerd bij de gangbare melkveehouderij onder andere om reden van het verkleinen van het risico van verwonden van andere dieren in de koppel en de mens.	C	De omgeving wordt aangepast aan het dier en niet andersom. Door runderen meer ruimte te geven zijn hoorns geen probleem meer.	

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
	<i>op natuurlijk gedrag). Onderzoek zou ook antwoord moeten geven op de vraag of bij boven geschetste aanpassingen in huisvesting en weidegang van het melkvee onthoornen nog nodig is. Negatieve effecten van niet meer onthoornen op gezondheid (verwondingen) moeten worden voorkomen.</i>				

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
8.	De levensduur van melkkoeien verlengen.	Melkkoeien worden in de natuur circa 25 jaar oud. In een houderij systeem gemiddeld 5 a 6 jaar. Door de levensduur te verlengen krijgt de koe minder pootproblemen en problemen rond de voortplanting. Zodoende krijgt de koe een ontspannender leven, je bespaart op jongvee- en opfokkosten en vermindert methaanuitstoot door minder jongvee te houden.		Koeien worden minstens 8 jaar oud.	Koeien worden minstens 10 jaar oud.
9	Natuurlijke middelen inzetten voor preventieve diergezondheidszorg	Plaagdieren weren door natuurlijke vijanden een plek te geven op het bedrijf. Onderzoek naar het gebruik van kruiden, die in de voedingsmiddelenindustrie al geheel geaccepteerd zijn, en hun werking als preventief middel. Niet	Principe? Categorie B en C	Plaagdieren weren met natuurlijke middelen (bijv. roofvogel- en zwaluwkasten, zones van wilde planten en scherp gras en grint of schelpen rond stal, geurpalen. Zie bijv. Bio Plan 2025 van Agropest Control / Schippers Bladel).	

	A + B	C	D	E	F
	A. Doelstelling 2040 B. Inkleuring beeld 2040	C. Nadere operationalisering: wat vergt dit; welke aanpassingen zijn nodig?	Principe RDA (1, 2, 3, 4, 5, 6) Categorie (A, B, C, D)	Wat is uiterlijk per 2025 gerealiseerd?	Wat uiterlijk per 2030 gerealiseerd?
		als individueel middel, maar juist in combinaties.			

Bijlage 4 – knelpunten, remmende wet- en regelgeving en financiering

bij het Koplopersplan Caring Farmers naar een Dierwaardige
Veehouderij Conceptversie 28 nov 2023

Wij zien dit als een levend document waar dagelijks aan wordt gewerkt ism met LNV, RVO en boeren(organisaties). Vandaar 'concept'.

De huidige kaders van wet- en regelgeving werken boeren die pionieren met duurzame werkwijzen tegen. Dat komt doordat veel van de wet- en regelgeving – veelal impliciet – is gebaseerd op hardnekkige aannames over wat een 'goed' boerenbedrijf is, en hoe deze zou moeten functioneren. Een 'goed' bedrijf groeit in schaal, schakelt natuurlijke invloeden zoveel mogelijk uit, vertrouwt op inzet van externe technische middelen en andere externe hulpbronnen en gebruikt een gelimiteerde set cijfers (geld en productie/output) om de waarde van een bedrijf te bepalen. Aan deze 'gouden bedrijfsstandaard' die ten grondslag ligt aan juridische kaders kleven twee grote nadelen: door de grote en aanhoudende specialisatie *binnen* de landbouw en de eveneens toenemende maatschappelijke eisen die aan die standaard gesteld zijn gaan worden, is het juridisch kader opgedeeld in dermate veel deelgebieden en sub-bepalingen, dat niemand meer een volledig overzicht heeft. Dit zou op zich al pleiten voor een radicale versimpeling van de juridische en financiële kaders. Maar een belangrijker nadeel is dat de genoemde standaard niet volhoudbaar is: het creëert een te grote belasting op dierenwelzijn, natuur, leefmilieu en klimaat.

Doordat wet- en regelgeving en allerhande (ook private) financieringsinstrumenten een niet-duurzame standaard als referentie hebben, nemen ze onnodig veel energie weg bij ondernemers die andere, wél duurzame agro-ecologische bedrijfspraktijken ontwikkelen. Daardoor staat het huidige beleid ook zichzelf in de weg: duurzaamheidsdoelen worden niet gehaald doordat de eigen juridische kaders en onderliggende standaard dat verhinderen.

Ondernemers die (willen) werken aan duurzame bedrijfspraktijken geven aan dat zij kaders en standaarden nodig hebben die strak, integraal en duidelijk zijn op het doel, maar flexibel in de middelen om pionierende boeren de ruimte te bieden. Door aan de slag te gaan in de praktijk kunnen duurzaamheid-standaarden zich ook door ontwikkelen.

Er is nog veel pionierswerk nodig, niet alleen voor ondernemers: ook voor de overheid. De eerste belangrijke klap is om huidige hobbels op weg naar verduurzaming weg te nemen. De onderstaande inventarisatie staat weliswaar vol met averechtse sturing van wet- en regelgeving, maar is niet volledig. Wij hopen in gesprekken tussen LNV en koploperboeren volledig te maken. Ten tweede zijn overgangskaders van belang: doelsturende regelingen die sturen op tussendoelen, in plaats van de onwrikbare einddoelen en nog onvoldoende robuuste standaarden.

Het einddoel is wat ons betreft helder. Een dierwaardige kringlooplandbouw is een dierhouderij systeem wat zich aanpast aan het natuurlijk gedrag van een dier. Het opereert regionaal en voert geen veevoer aan uit verre oorden. De visie van Caring Farmers sluit aan bij de visie Rerooting the Dutch Food System van WUR professor de Boer waarin het houden van dieren geen hoofddoel meer is, maar een manier om plantaardige reststromen die na optimale benutting voor menselijke consumptie nog over zijn, om te zetten in

hoogwaardig eiwit. Met andere woorden: het dier krijgt een actieve rol en kan naast het produceren van melk of eieren ook helpen met bodembeheer.

Ook als ons einddoel voor velen nu nog te ver is, is het belangrijk om regelgeving aan te passen om te sturen richting een dierwaardige veehouderij.

Dit overzicht komt uit een inventarisatie en enquête onder 350 Caring Farmers: zij geven aan dat regels omtrent bestemmingsplannen, vergunningen en afwezigheid van financiering hetgeen is waar ze het meest last van hebben in hun huidige bedrijfsvoering. Daarna volgen hygiëne en crisisregels, waarna administratie, kosten en controle-instanties. Als laatste volgen verzekeringen, afzet en handel.

Dit is gebaseerd op waar men nú het meest last van heeft. Op de vraag wat men nodig heeft om door te ontwikkelen worden afzet, keten en handelen mogelijkheden benadrukt.

Inhoud:

Algemeen wet- en regelgeving	2
Bestemmingsplannen.	3
Vergunningen	4
Financiële middelen.	6
Hygiëne en gezondheidseisen.	6
Crisissituaties (epidemieën en brand).....	7
Controlerende instanties.....	7
Administratieve lasten.....	8
De Kringloopwijzer.....	9
SKAL.....	9
Kosten.	9
Afzet en handel.....	10

Algemeen wet- en regelgeving

De kaders van wet- en regelgeving zijn onvoldoende sturend op duurzame, natuurinclusieve kringlooplandbouw. Dat is het onmiskenbare signaal dat ondernemers geven die duurzaam willen werken. Deze pionierende bedrijven geven aan dat zij wet- en regelgeving en beleid (inclusief uitvoering) frustrerend vinden omdat deze hen niet helpt of zelfs hindert bij het verder verduurzamen van hun bedrijf. Daardoor worden niet alleen hun eigen ondernemersdoelen gedwarsboemd, maar paradoxaal genoeg ook de doelen van diezelfde overheid. Dat veel van deze klachten en zorgen komen van relatief kleinschalige, en relatief extensieve bedrijven met niettemin meerdere bedrijfstakken, is niet voor niets: de huidige

wet- en regelgeving is sterk gericht op een specifieke bedrijfsstandaard: het intensieve, grootschalige en gespecialiseerde bedrijf. Door de oriëntatie op deze standaard kunnen bedrijven die hier niet aan voldoen niet opstarten, uitbreiden, verder extensiveren of in een gedoogconstructie belanden in afwezigheid van een besluit.

Bestemmingsplannen.

Bestemmingsplannen gaan in de regel uit van intensieve landbouwbedrijven, gespecialiseerd op één tak. Terwijl biologische en/of natuurinclusieve kringloopbedrijven vaak uit meerdere takken bestaan en dit tevens ook een veel kleiner aantal dieren betreft. Een aantal voorbeelden:

1. **Aanname dat elk startend bedrijf een intensieve dierhouderij zal worden:** Start van kleinschalige bedrijven wordt afgewezen op basis van uitstootberekeningen en dieraantallen van de intensieve veehouderij. Een varkenshouder die is gestart met een kleinschalige houderij, waarvoor 2000 intensief gehouden varkens en 120 intensief gehouden koeien zijn verdwenen, krijgt geen uitsluitel omdat in het bestemmingsplan varkenshouderijen met bijbehorend aantal dieren en uitstoot, niet passend worden bevonden. Dit is een besluit op basis van aan aanneme; dat alle startende varkenshouderij intensieve stallen zijn of van lieverlee (weer) worden. Na verzoek tot heroverweging wordt de boer van het kastje naar de muur gestuurd. Betreffende (buiten)varkenshouder heeft nog steeds geen uitsluitel.
2. **Bouwwerken:** Mobiele kippenhokken vallen in dezelfde categorie als andere (grote) bouwwerken waardoor deze worden afgewezen. Mobiele kippenhokken zijn echter klein (circa 50-150 kippen per caravan, tot maximaal 249 kippen totaal) en verplaatsbaar. Hiermee wordt geen rekening gehouden in de bestemmingsplannen waardoor deze aanvragen worden afgewezen of waardoor boeren in een kwetsbare gedoogconstructie terechtkomen indien ze een kippenkar op hun land hebben.
3. **Neventakken:** Het toevoegen van een neventak blijkt lastig. Indien je een melkveehouderij hebt is de bestemming grasland en is er weinig ruimte voor andere neventakken zoals een groentetuin of kippenkar, wat juist goed zou helpen om kringlopen op het bedrijf te sluiten. Verzoeken voor groentetuinen bij een al bestaande (melk)veehouderij worden om deze reden afgewezen. Het idee van neventakken is tevens gestoeld op een perverse standaardisering: het idee dat een bedrijf getypeerd wordt door hoofdzakelijk één tak waar de kaders zich op kunnen richten, met een aantal kleinere takken erbij. Voor een bedrijf dat zich continue ontwikkelt richting een sluitende kringloop en extensief boeren is het niet tot lastig te onderscheid van hoofd- of neventak is. Het is zodoende niet zinvol om in die termen wet- en regelgeving op te stellen.
4. **Agroforestry:** Vergelijkbaar als bij neventakken is het toepassen van (tijdelijke) agroforestry uitdagend. Telers die bijvoorbeeld noten of fruitbomen willen planten lopen er tegenaan dat de provincie op basis van hun omgevingsvisie vindt dat dit niet past in het landschap. Door de het huidige landschap en context leidend te maken voor toekomstige keuzes worden toekomstige oplossingsrichtingen uitgesloten. In de argumentatie wordt het 'behouden' van huidige landschap aangedragen, terwijl Nederland in het verleden juist vele kilometers meer hagen, heggen en bossages kende in agrarische gebieden. Het behouden van biodiversiteit moet leidend worden, om vervolgens te bepalen hoe het landschap eruit ziet wanneer je natuurinclusieve landbouw de ruimte geeft.

Vergunningen.

O.a. op basis van de bestemmingsplannen worden vergunningen wel of niet vrijgegeven. Kleinschalige, extensieve veehouderijen geven aan dat zij geen vergunning kunnen krijgen dan wel dat de aanpassingen die zij willen doen niet passen in bestaande vergunningen wat tot onzekere situaties leidt, en dat het vergunningstraject administratief en financieel erg zwaar is – omdat er informatie en berekeningen worden gevraagd die vooral relevant is voor intensieve bedrijven. Een aantal voorbeelden;

1. **Geen vergunningen voor kleinschalige veehouderijen.** Kleinschalige veehouderijen die starten stuiten vaak op een veelal uit onbegrip voortkomende willekeur bij ambtenaren. In één casus werd de aanvraag van een kleinschalige veehouderij van buitenvarkens afgewezen omdat de ambtenaar 200 varkens 'te groot' achtte. De betreffende ambtenaar wist hun niet te plaatsen omdat ze niet écht hobby-boeren waren, maar ook geen stal van duizenden varkens. Ze pasten niet in het standaardmodel en de ambtenaar beschikte niet over de kennis om in deze uitzonderingen wel overwogen beslissingen te nemen, aldus de boer. Ambtenaren die wél voortvarende tegenover de kleinschalige veehouderij staat wordt gedwongen geitenpaadjes te vinden in het gestandaardiseerde model dat gestoeld is op de alsmaar intensiverende veehouderij.

Deze boer draagt bij aan overheidsdoelen door precies te doen wat de natuur en maatschappij nodig hebben: tegenover deze 200 buitenvarkens verdwijnen er 2000 intensief gehouden varkens op een andere locatie; een reductie van 90%. Daar bovenop hebben ze de rechten van de buurman opgekocht, waar 120 intensieve melkkoeien voor verdwijnen. Op het nieuwe natuurinclusieve bedrijf leggen ze natuur aan; singels, boomgaard, een voedselbos en wel 20 hectare aan natuurinclusieve akkerranden waar ze niet ploegen, spuiten en enkel ruige stalmest voor gebruiken. De oude intensieve varkensstallen worden gesloopt. Desondanks geeft de boer aan: "voor de gemeente is het nooit genoeg, ze blijven met meer vragen komen en geven geen uitsluitel".

Anderhalf jaar geleden zijn in opdracht van de gemeente onderzoeken uitgevoerd over de invloed op de natuur (het slopen van de oude stal, en het aanleggen van een nieuwe stal voor buitenvarkens op het nieuwe perceel), de bodem (bodemvervuiling onderzoek), en archeologische onderzoeken. Voor vergunningstrajecten wordt om *recent* onderzoek gevraagd. De onderzoeken staan daarmee op het punt te verlopen, en uitsluitel is er nog niet. De boer loopt het risico deze nóg een keer te moeten uitvoeren omdat het vergunningstraject zo lang loopt. Deze onderzoeken kosten geld. Daar bovenop komen de kosten voor de adviesbureaus voor de Aeries berekeningen, die al 3 keer zijn uitgevoerd door aanhoudende vragen en gebrek aan uitsluitel. De boer is 15.000 euro aan kosten verder en weet nog steeds niet of ze verder kan.

2. **Geen gemengde, extensieve veehouderijen in het bestemmingsplan:** Tijdens de opstartfase van een herenboerderij zijn vele gesprekken gevoerd met de gemeente over de mogelijkheden tot het houden van dieren. Ondanks dat de gemeente enthousiast is over de herenboerderij en ze graag wil helpen is de uitkomst momenteel dat het houden van dieren vergunning-technisch niet is toegestaan. Het issue van de Limburgse provinciale verordening inzake (intensieve) veehouderij. Dit kader wordt dan ook altijd in het bestemmingsplan beschreven. De gemeente heeft hierin verder geen mandaat en moet deze verordening gewoon toepassen. Overigens is de provincie Limburg wel bezig of heeft wellicht deze verordening inmiddels aangepast, om ruimte te bieden aan initiatieven zoals Herenboeren. Na 3 jaar lijkt de verordening in Limburg aangepast te zijn.
3. **Extensieve kippenhouderij wordt als sector klein gehouden.** In Nederland is er een hobbygrens van 249 stuks pluimvee. Zodoende houden veel kleinschalige pluimveehouders

met kipcaravans ook maar 249 kippen. Deze grens is arbitrair en staat de doorontwikkeling van extensieve bedrijven in de weg. De vraag van vele kippenhouders is om deze grens om 1000 kippen te zetten. In het buitenland Duitsland en België zijn er veel kleinschalige pluimveehouders die 1.000 a 2.000 legkippen hebben en hier hun boterham mee verdienen. Dit is nog steeds een klein aantal vergeleken met 100.000 a 150.000 legkippen op een gangbaar bedrijf. In Nederland is het eigenlijk niet mogelijk om meer dan 249 stuks pluimvee te houden in een mobiele kippenkar. Dit komt ook omdat bijv. de kippenkar geen vaste stankcirkel heeft doordat de kar niet op een vaste plaats staat. Deze wordt immers iedere week een stukje verplaatst.

4. **Roulatie van dieren is niet altijd mogelijk** omdat er in de activiteitenmelding en ontheffing WNB gemeld is waar de dieren lopen. Op die manier is vastgelegd waar de dieren gehouden worden en is er geen afwijking mogelijk. Echter bij extensieve bedrijven lopen dieren juist vaak vrij, op grote arealen.
5. **RAV-code voor stalvergunningen doet geen recht aan extensieve bedrijven.** Voordat vergunningen afgegeven worden moet een stal een RAV-code hebben. Aan deze code zijn emissiefactoren gekoppeld. De systematiek van de RAV pakt slecht uit voor extensieve sectoren, met name bij kippen en varkens. Deze systematiek is namelijk gestoeld op het doorrekenen van 4 identieke stallen binnen dezelfde sector waartussen wordt vergeleken. De eisen aan het doormeten van desbetreffende stallen zijn enkel toepasbaar bij dichte stallen. Biologische en natuurinclusieve boeren hebben vaak open stallen, en zodoende geen RAV-code. Daardoor wordt er met generieke waarden gerekend die zeer nadelig zijn, en geen recht doen aan de lage uitstoot van deze boeren. Dit komt voornamelijk door 3 elementen:
 - a. Deze stallen kunnen in de overtuiging van wetenschappers niet doorgemeten worden, want de stal is open en dus zijn er geen 'betrouwbare' methoden om dit te doen. Betrouwbaarheid in deze onderzoeken wordt niet bepaald door methode-eigen kwaliteiten, maar door institutionele kenmerken (afspraken), over wat betrouwbaar is of niet. Met andere woorden, zij missen de standaarden om met open stallen te kunnen rekenen.
 - b. Er zijn geen 2 identieke varkensstallen in de biologische sector. Dit is kenmerkend voor pionierende natuurinclusieve bedrijven; deze passen zich aan op basis van hun omgeving, zodoende ziet een pionierend, natuurinclusief bedrijf in Zuid Holland er anders uit dan op de Veluwe. En ook daarbinnen zal men geen eenheidsworst aantreffen.
 - c. Het financieren van deze onderzoeken moet gebeuren door het bedrijfsleven zelf. Dit zou betekenen dat een individuele varkenshouder voor zijn nieuwe stal dit onderzoek, bovenop de investering van de stal, moet bekostigen. Dit is al snel een extra 150.000 euro.
6. **Extensieve en/of biologische boeren moeten rekenen met modellen en cijfers die gestoeld zijn op een bedrijfsstandaard die niet duurzaam is.**

In alle gevallen waarvoor een boer een vergunning voor de Omgevingswet nodig heeft, dient de boer ook een AERIUS-berekening aan te leveren. In een AERIUS berekening kan een boer maximaal 720 uur weidegang invoeren. Een biologische boer weidt al snel 2500 tot 3500 uur. Wat ook niet wordt meegenomen is: de lagere eiwit-gift, wel of niet toepassen van kunstmest, lokale oorsprong van de eiwitbron. Doordat er gerekend wordt met de kengetallen voortkomende uit intensieve bedrijfsstandaarden levert dit vaak zo'n 50% fictieve stikstof op voor biologische, biologisch-dynamische en extensieve melkveehouderijen.

Een apart vergunningstraject voor extensieve veehouderijen is geboden. Inclusief het rekening houden met extensieve, *gemengde*, bedrijven in het bestemmingsplan.

Financiële middelen.

Kleinschalige boeren grijpen vaak mis op **openbare subsidies en financiering**. Niet alleen van banken als de Rabobank, maar ook van de overheid.

1. Ondernemingsplannen passen nooit in het plaatje van een 'goed' ondernemingsplan.
2. Een aanvraag is vaak lang en ingewikkeld een pionierende, natuurinclusieve en/of extensieve boer werkt vaak alleen en kan geen adviesbureau inhuren om een plan te schrijven en de hele procedure voor geld te doorlopen.
3. Een aanvraag voor een kleinschalig bedrijf kan om heel kleine bedragen gaan die evenwel te laag zijn voor de minimum-drempels was financieringsmogelijkheden soms mee beginnen, terwijl.
4. JOLA subsidie (maar ook anderen) zijn altijd voor robotisering en technische innovaties (op intensieve bedrijven), maar worden niet toegekend aan kippenwagens, stalverruiming om hoorns bij de koe te laten, kavelpaden om langer te weiden (en andere agro-ecologische innovaties).
5. Er wordt niet meegedacht met de pionierende boeren en daarom worden er voor veel problemen waar zij tegenaanlopen ook geen subsidies opgesteld. Bijvoorbeeld; een boer die piekbelaster is van NH3 ventileert zijn stal op natuurlijke wijze in plaats van op de mechanische manier. Hij wil aanpassingen doen om de uitstoot te verminderen maar daar zijn geen subsidies voor omdat deze alleen betrekking kunnen hebben op filters (lees 'luchtwassers') die horen bijmechanische ventilatie.
6. Kennisdeling tussen boeren valt buiten subsidies. Natuurinclusieve boeren worden tegelijkertijd, door dezelfde overheid en partijen op het schild wordt gehesen als goed voorbeeld. Hen wordt regelmatig gevraagd om kosteloos bij te dragen aan kennis, het bedrijf open te stellen, of bij te dragen aan een bijeenkomst. In subsidies voor kennisdeling worden juist de uren voor kennisoverdracht van boeren niet subsidiabel bevonden.

We stellen voor een aparte subsidiepot te hebben voor kleinschalige, dierwaardige en ecologische innovaties en aanpassingen, en in huidige subsidies ook ecologische en dierwaardige innovaties als mogelijk subsidiabele aanpassing op te nemen. In subsidies en in activiteiten en evenementen van de overheid moeten pionierende boeren gecompenseerd worden voor het uitdragen en delen van hun kennis.

Hygiëne en gezondheidseisen.

Kleinschalige en extensieve bedrijven moeten hun stallen inrichten, schoonhouden en hun dieren verzorgen en enten volgens aannames en risico's gebaseerd op een bedrijfsstandaard die niet duurzaam is en verder stuurt op intensivering.

1. **Staleisen.** Stallen moeten volgens een vast stramien worden gereinigd (met formaline). Ook als dieren daar in die periode niet in hebben gestaan. Deze sterilisatie van de stalruimte verwijdert tevens de (goede) bacteriën die men juist wil behouden (voor het creëren van goede stalmest).
2. **Metingen diergezondheid.** De metingen tellen zwaarder voor extensieve dan voor intensieve bedrijven. Bijvoorbeeld Koedata deelt punten toe aan koegezondheid op basis van percentages van het geheel. Stel: een intensieve boer heeft 100 koeien

(100%), dan is 1 zieke koe 1% aftrek. Bij een extensieve boer met 20 koeien is een zieke of overleden koe 5% aftrek. In dezelfde casus is twee zieke koeien al het verschil tussen 2% of 10%, 5 overleden of zieke koeien het verschil tussen 5% of 25%. Een intensieve houderij zou melk hetzelfde aantal zieke of dode koeien mogen blijven leveren, en een extensieve houderij niet.

3. **Oormerken.** Oormerken per dier zijn verplicht, dat is goed op te merken en te heroormerken in de stal. Maar bij extensieve bedrijven waar dieren (semi-)permanent buiten lopen raakt er geregeld een oormerk los, wat lange tijd niet wordt opgemerkt omdat de kudde buiten loopt.

Crisissituaties (epidemieën en brand).

Veel duurzame pioniers moeten crisismaatregelen volgen die niet passen bij hun bedrijf en daardoor averechts effecten hebben.

1. **Ophokplicht van kippen t.t.v. vogelgriep** wordt door kleinschalige kippenhouders die buitenkippen hebt als uiterst schadelijk ervaren. Terwijl de epidemiologie anders is. Ze pleiten voor een ophoging van 250 naar 1000 kippen die buiten de ophokplicht vallen, en kunnen werken met een afschermplicht. Zie ook de bijlage kippen.
2. **Ophokplicht voor varkens:** Een kleinschalige varkenshouderij waarschuwt voor ontwikkelingen wat betreft de Afrikaanse varkenspest. Zij noemen de regels nu werkbaar (dubbel hekwerk, reinigingsplaats). Door de POV wordt echter aangestuurd op strengere regels, die bij uitstek passend en nodig zijn voor grootschalige, intensieve bedrijven, maar passend noch nodig voor andere. Veel buitenvarkensbedrijven hebben hun dieren van beer (dekking/sperma) tot vleesvarken; alles op eigen erf. Dat maakt het besmettingsrisico zeer klein. In het geval van een van de buitenvarkenshouder: de dieren komen alleen hun laatste vijf minuten op de openbare weg: naar het lokale slachthuis hier 1 dorp verderop. Hier is dus geen enkel besmettingsrisico.
3. **Brandveiligheid.** Dieren die vaak buiten komen en vrije uitloop van binnen naar buiten hebben weten de vluchtroute. Dit helpt met het evacueren van de dieren. Koeien overleven om deze reden nog wel eens een stalbrand, maar varkens en kippen nooit. Enige uitzondering daarop is een brand in een biologisch varkensbedrijf waarbij alle dieren ook de weg naar buiten wisten te vinden. Caring Farmers wil strengere regels voor brandveiligheid in stallen, die hand in hand gaan met een dierwaardige stal en natuurlijk gedrag: goede elektrische installaties en focus op vluchtroutes omdat een brand nooit 100% valt te voorkomen.

Controlerende instanties.

Duurzaamheidspioniers geven aan vaak op onbegrip en wantrouwen te stuiten van controlerende instanties zoals het NVWA, maar ook QLIP en Koedata. De welzijns- en hygiëne-eisen zijn gebaseerd op de aanname of verwachting dat dieren leven in een standaard (intensief) veehouderijsysteem.

1. **Hygiëne en gezondheidseisen.** Controle instanties zijn gewend om op een bedrijf op hygiëne en gezondheid te controleren aan de hand van criteria die gestoeld zijn op risico's van de grootschalige intensieve veehouderij. Denk bijvoorbeeld aan hygiënesluizen en een scheiding tussen "schone" en "vuile" ruimtes, terwijl een extensief bedrijf waar dieren vrij van binnen naar buiten kunnen lopen geen scheiding te maken valt. Maar ook entingen, oormerken en hoe vaak een stal gereinigd moet worden verschillen tussen intensieve en extensieve bedrijven.
2. **Ophokplicht.** In (veel) extensieve houderij systemen leven dieren grotendeels buiten. Dit verhoogt hun welzijn, vermindert de uitstoot van ammoniak en nog een hele reeks andere positieve voordelen voor dier en natuur. Deze dieren zijn niet gewend om op een klein oppervlak binnen te staan. Deze binnenruimte wordt tevens vaak kritisch

bekeken door de ogen van iemand die een intensief veehouderij systeem als standaard hanteert. Zo zijn kipcaravans niet gemaakt als voltijdsleefruimte en ook in tijden van Q-koorts hebben geiten het moeilijk. Terwijl epidemiologie bij extensieve bedrijven anders werkt. Zie ook hygiëne en gezondheidseisen.

3. **Bouwwerken.** Controlerende instanties hebben een kippenkar uit de weide verwijderd bij een boer omdat het bouwwerk in een gedoogsituatie was beland. Zie bestemmingsplan en vergunningen.

Een aantal kleinschalige bedrijven geven aan nooit te zijn gecontroleerd, omdat ze expres onder hobby-matige getallen zijn gebleven, zoals 250 kippen. Andere bedrijven, onder én boven hobby-matige getallen geven aan controles te krijgen op verzoek bij omwonende intensieve boeren die de NVWA bellen of Friesland Campina die de NVWA belt. Of omdat in een extensief bedrijf een aantal koeien ziek worden, wat procentueel gelijk een groot aandeel is van de totale kudde, waardoor ze sneller in de attentiehoek belanden (zie koe data). Hun specifieke situatie wordt vaak niet meegenomen in de beoordelingen. Een boer noemt het “met wantrouwen worden benaderd”. Dit laat een vicieuze cirkel zien; doordat men niet past in de huidige standaard wordt met vaker gecontroleerd, maar dit verandert niets aan het onderliggende probleem dat de huidige standaarden niet passend zijn voor pionierende en kleinschalige boeren. Dit creëert frictie tussen boer en controle-instantie.

Administratieve lasten.

Veel extensieve boeren geven aan dat de administratieve lasten zwaar en complex zijn, en niet in verhouding staat met het aantal dieren, en daarmee mogelijk negatieve (milieu)impact die zij kunnen hebben. Een aantal voorbeelden:

1. Het aangeven van bufferstroken is monnikenwerk, wat ieder jaar weer opnieuw moet worden uitgevoerd.
2. **Dubbelop:** De gecombineerde opgave stelt vragen die overbodig kunnen zijn. SKAL vergt volgens de boeren al veel administratie, als men daarop ook nog Qlip moet betalen en uitvoeren, terwijl deze ook dezelfde dingen vaak controleren is men twee keer zo lang bezig. De vraag vanuit boeren is om administratieve handeling eenmalig te hoeven laten uitvoeren, en dat men vrijstelling krijgt indien dit punt al bij een andere keuring is gecontroleerd.
3. **Uitzonderingen.** Omdat het extensieve bedrijf niet goed in de vraagstelling past, bijvoorbeeld bij de opgave m.b.t. toeslagen is het lastig om alles correct in te vullen.

Zoals een boer vertelt: “De gecombineerde opgave is niet te doen met alle uitzonderingen die wij voeren. Doordat wij nergens goed in passen heb ik dit jaar alles minimaal ingevuld en niets aangevraagd, zodat we ook nergens op gekort kunnen worden. Hierdoor lopen we dus toeslagen en (eco-) regelingen e.d. dus ook mis.”

4. De mestsystematiek; administratie en kosten zijn opgezet om het overschot aan mest in de gangbare sectoren in goede banen te leiden. In de biologische sector is juist een mesttekort, wat mest tot een waardevol goed maakt – zoals het hoort. Boeren zorgen zodoende goed voor hun mest en hebben geen reden om te frauderen in deze sector. De huidige systematiek zadelt deze boeren op met onnodige administratieve lasten en kosten.

De Kringloopwijzer is voor veel coöperaties en melkfabrieken een vereiste voor (melk)afzet. Maar is zeer ongunstig voor duurzame pioniers omdat:

1. Men kan geen lagere categorie aangeven dan 30kf fosfaat, terwijl oud Hollandse koeien die 3000 liter geven hier niet aankomen.
2. Weidegang kan maar beperkt worden opgegeven
3. Met extensieve stalsystemen kan niet worden gerekend
4. Er kan niet worden aangegeven dat je met dubbeldoel dieren werkt
5. De meeste KPI's worden uitgedrukt per hectare, behalve CO2 uitstoot, die gaat opeens over op met kg melk, dat is een scheve berekening.
6. Als je zelf krachtvoer teelt, komen alle verliezen van mineralen bij jouw bedrijf. Voer je krachtvoer aan, dan heb je een veel lagere forfaitaire verliesnorm per kg.

SKAL

SKAL wordt als duur en star ervaren; zowel certificeringen als jaarlijkse kosten. Ook zien kleinschalige boeren (inclusief degene die wel al bio zijn geworden) SKAL als administratief zwaar. Sommige regels staan tevens doorontwikkeling van een natuur inclusief kringloopbedrijf in de weg:

- Reststromen en etensresten (van buiten het bedrijf) mogen bijvoorbeeld niet gevoerd worden aan dieren omdat deze niet (per se/bewezen) biologisch zijn. Buitenvarkenshouderijen mogen zodoende geen reststromen van de bakkerij gebruiken indien ze zich biologisch willen laten certificeren.
- Ook moeten gemengde bedrijven elke tak apart laten certificeren; dat kan snel oplopen in kosten en administratie. Voor een kringloopbedrijf hebben kleinschalige bedrijven vaak een aantal varkens, kippen, koeien, een tuinderij etc.
- SKAL eist dat een koe altijd naar binnen moet kunnen waar er strooisel ligt. Voor veehouderijen waar de koeien dag en nacht buiten lopen is dit vaak een probleem. De stallen houden ze dan tevens schoon (i.e. geen strooisel).
- Bomen planten is moeilijk; ook bomen uit de natuur worden niet toegestaan omdat deze niet uit een biologische kwekerij komen. Dit terwijl gered plantmateriaal uit het bos zonder hulpstoffen (lees gif en kunstmest) is opgekomen. Ook mogen bossen niet ingezet worden voor de leefruimte van varkens, voordat het bos 2 jaar 'omgeschakeld is'.

Kosten.

Naast deze lasten zijn er nog andere administratieve en kostbare lasten die onevenredig uit kunnen pakken voor duurzaamheidspioniers..

1. **Rechten kopen is duur voor een kleinschalig bedrijf.** Dit terwijl de uitstoot van stikstof en fosfaat lager ligt bij extensief gehouden dieren. Tevens moet met mestrechten opkopen, tot wel 10.000 euro per hectare, of deze nu nodig zijn of niet.
2. **Adviseurskosten bij aanvragen.** De kosten voor gesprekken met gemeente en soms met provincie voor het starten van een Herenboerderij is hoog. Zeker als de gesprekken gaan over kleine dieraantallen. Stel ondersteuning is 100,00 per uur. 3 uur overleg maakt 300,00,- voor de start van een vergunning-aanvraag. Bij een bedrijf van – zeg – 25 varkens en 250 kippen en 25 runderen (hoeveelheid dieren bij een herenboerderij) komt dat op $300,00 / 25 = 12,00$ per (varkens)plaats. Bij grootschalig varkensbedrijf van zeg 2700 plaatsen komt dat op $300,00 / 2700 = 0,11$ per plaats. Voor kleinschalige kippen $300,00 / 249 = 1,20$ per plaats. Grootschalige kippenhouderij $300,00 / 85563$ (gem. aantal kip per locatie in NL) = 0,0035 per

plaats. Runderen kleinschalig $300,00/25 = 12,00$ per plaats. Grootschalig runderbedrijf $300,00/113$ (gem. rundveebedrijf) = 2.65 per plaats. Dit voorbeeld geeft aan dat alle kosten voor advies en ondersteuning voor kleine houderijen zo veel hoger zijn dan voor de bedrijven met grote getallen. Dat maakt het een uitdaging blijft om een betaalbare vergunning aan te vragen.

3. **Waterschapsbelasting.** De tarieven zijn voor duurzame bedrijven even hoog al bij intensieve bedrijven. Terwijl er bij duurzame bedrijven geen kunstmest en chemische gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt, en er geen schade wordt aangebracht. Het zou positief zijn indien voor deze bedrijven juist omgekeerde waterschapsbelasting geldt, i.e. dat zij geld terugkrijgen, vanwege de goede zorg voor de waterkwaliteit.

Afzet en handel

De huidige ketens zijn gemaakt voor bulkafzet, van gangbare bedrijven die monotone producten afleveren. Duurzame pioniers passen daar vaak niet tussen:

1. **Huidige keten wil geen kleinschalige bedrijven als klant.** Dat is meer werk, “ver rijden voor weinig melk”. Het alternatief is zelf kleinschaliger je producten verwerken.
2. **Geen “extensieve” keten.** Er is verkoop of eigen boerderij of bulkproductie, een tussenweg bestaat niet. Kleine (mobiele) slachterijen verdwijnen, en om een hele keten van A tot Z zelf te organiseren vraagt nogal wat van de boer. Indien we extensieve houderijen willen bevorderen zal er een bijpassende keten moeten komen die diensten verleent die deze boeren nodig hebben.
3. **Kleinschalige bedrijven worden belemmerd in directe afzet.** Bijvoorbeeld: Eieren in een beschermingsgebied mogen niet met leden mee worden gegeven. Grote bedrijven mogen eieren afvoeren naar pakstations die verpakken ze en kunnen weer terug in het gebied komen om uitgeleverd te worden. Ook kan bij zelfverwerking van producten het COKZ lastig zijn. Eieren die niet aan de weg verkocht mogen worden, nieuwe wet- en regelgeving waar je extra onder valt, etc.
4. **Mobiele slachterijen.** Mobiele slachterijen passen uitstekend binnen verhoogd dierenwelzijn, verminderde uitstoot door transport, korte keten en betrokkenheid van consumenten. Regelgeving is hier de belemmerende factor. Bijvoorbeeld bij pluimvee is de verplichte monsternamen lastig omdat het verplicht door een dierenarts dient te gebeuren en zowel bloed als overschoentjes betreft. Dat drijft de kosten voor kleine koppels tot de onacceptabele limiet. We kijken graag naar een alternatieve regelgeving voor mobiele slachterijen die deze stap in de keten mogelijk maakt.